

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА

Шологон Лілія Іванівна

СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

Навчально-методичний посібник для студентів

другого курсу факультету історії, політології і

міжнародних відносин спеціальності “Історія і археологія”

Івано-Франківськ, 2024

УДК 371.214.114
ББК 74.580.263.1

Навчально-методичний посібник по курсу “Спеціальні історичні дисципліни” для студентів другого курсу Факультету історії, політології і міжнародних відносин підготувала доктор історичних наук, професор кафедри історії Центральної та Східної Європи і спеціальних галузей історичної науки Шологон Лілія Іванівна.

Рецензенти:

доктор політичних наук, професор
Дерев’янку Сергій Миронович
кафедра політичних інститутів та процесів
факультету історії, політології і міжнародних відносин
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника

доктор історичних наук, професор
Кіндрачук Надія Мирославівна
кафедра історії Центральної та Східної Європи і
спеціальних галузей історичної науки
факультету історії, політології і міжнародних відносин
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника

Рекомендовано до друку

*Вченою радою факультету історії, політології і
міжнародних відносин Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника*

ЗМІСТ

<i>Програма курсу.....</i>	<i>4</i>
<i>Тематика лекційних, семінарських занять та самостійної роботи студентів.....</i>	<i>45</i>
<i>Методичні рекомендації для підготовки семінарських занять.....</i>	<i>47</i>
<i>Методичні рекомендації до самостійної роботи студентів.....</i>	<i>112</i>
<i>Програмові вимоги до іспиту.....</i>	<i>131</i>
<i>Оцінювання студентів.....</i>	<i>139</i>

Програма курсу

Тема 1. Спеціальні історичні дисципліни, їх місце та роль в розвитку історичної науки. Історія виникнення та розвитку

Роль історичних джерел в дослідженні минулого. Внутрішня та зовнішня критика джерел. Спеціальні історичні дисципліни. Предмет дослідження спеціальних історичних дисциплін. Об'єкти дослідження окремих спеціальних історичних дисциплін. Особливості їх методологічних прийомів.

Співвідношення джерелознавства і спеціальних історичних дисциплін. Необхідність використання висновків спеціальних історичних дисциплін в галузі соціально-економічної, політичної і культурної історії.

Система спеціальних історичних дисциплін. Перша група: хронологія, історична географія, топоніміка, картографія. Друга група спеціальних історичних дисциплін: палеографія, епіграфіка, берестологія, філіграномія, кодикологія, неографія, дипломатика, метрологія. Третя група спеціальних історичних дисциплін. Джерела емблематичного та символічного характеру. Нумізматики, боністика, геральдика, сфрагістика, вексилологія, фалеристика, медальєрика. Генеалогія. Іконографія. Філателія. Філокартія.

Практичні потреби рабовласницького та середньовічного суспільства. Поява та розвиток методів і понять, що стали невід'ємною частиною спеціальних історичних дисциплін. Наукове обґрунтування спеціальних історичних дисциплін. Праці Ж.Мабільона, Ж.Шампольйона та їхній вплив на розвиток палеографії, епіграфіки, дипломатики, археографії. Дослідження в галузі дипломатики німецького вченого Гаттерера в другій половині XVIII ст.

Формування хронології як самостійної історичної дисципліни. М.Броссе, Ф.Кальтенбруннер, Ф.Гінцель, Р.Паркер, Р.Севель. Розробка теоретичних основ хронології, вдосконалення практичних методів переведення дат з давніх систем літочислення на сучасні.

Розвиток спеціальних історичних дисциплін в Україні (XIX – поч. XX ст.) М.Максимович, Д.Багалій, О.Лазаревський, М.Берлінський. “Тимчасовий комітет по дослідженню старовини” (1835 р.), “Тимчасова комісія для вивчення давніх актів” (1852 р.), “Одеське товариство історії і старожитностей” (1839 р.), “Історичне товариство Нестора-літописця”, НТШ (1892 р.), “Історичне товариство” в Чернівцях (12 липня 1902 р.).

Запровадження спеціальних історичних дисциплін як обов’язкових для підготовки спеціалістів-істориків. Петербурзький та Московський археологічні інститути, Львівський, Київський, Одеський, Харківський університети.

Роль спеціальних історичних дисциплін в радянській історичній науці. Підвищений інтерес до джерел, пов’язаний з вивченням історії народних рухів, боротьбою різних соціальних груп. Збірник статей “Проблеми джерелознавства” (30-ті роки XX ст.). Кінець 50-х рр. XX ст. – поява серійних видань по окремих дисциплінах. “Археологічний щорічник” (1957 р.), “Нумізматика і сфрагістика” (1960 р.), “Нумізматика і сфрагістика” (1963 р. в Києві), “Історичні джерела та їх використання” (1964 р. в Києві), “Допоміжні історичні дисципліни” (1968 р.), “Джерелознавство вітчизняної історії” (1973 р.).

Навчальні посібники зі спеціальних історичних дисциплін другої половини XX ст. Монографічна література. Внесок українських вчених у розвиток як традиційних, так і порівняно нових спеціальних

історичних дисциплін. Ф.Шевченко, В.Замлинський, М.Дмитренко, Т.Балабушевич, Н.Яковенко, Я.Кісь, Я.Кріль, Л.Дубровіна, Ф.Фрис та інші.

Поява нових об'єктів вивчення методами спеціальних історичних дисциплін. Вдосконалення їх методів та технічних прийомів. Формування нових спеціальних історичних дисциплін на базі традиційних.

Тема 2. Палеографія: предмет, завдання, історія розвитку та сучасний стан

Поняття “палеографії”. Зовнішні ознаки письмових джерел, які вивчає палеографія. Завдання палеографії. Поняття палеографічного методу. Палеографічний аналіз. Методика палеографічного дослідження.

Основоположник палеографії французький вчений Ж.Мабільон (1632–1707 рр.). “Дипломатика в шести книгах” (1861р.). Б.Монкофон “Грецька палеографія або походження і розвиток букв” (Париж, 1708 р.), “Новий трактат з дипломатики” (шеститомне видання паризьких вчених Тасена і Тустена; 1750–1765 рр.). “Універсальна палеографія” Я.Сильвестра (Париж, 1841р.).

Палеографічні дослідження в Німеччині. Видання збірок джерел “Пам'ятки німецької історії”. “Вступ до латинської палеографії” В.Ваттенбаха (1869 р.).

Розвідки в галузі палеографії чеських вчених. Й.Ємлер, Г.Фрідріх. “Підручник з латинської палеографії” (1898 р.).

Розвиток палеографії в Польщі. Й.Лелевець, В.Семкович. “Палеографія латинська” (1951 р.).

XIX ст. – відокремлення палеографії від дипломатики. Організація вищих навчальних закладів для підготовки спеціалістів з палеографії, створення наукових установ, видання спеціальної періодики, наукових каталогів, альбомів. Вироблення методики палеографічних досліджень.

1821р. – засновано Школу Хартій в Парижі – спеціальний вищий навчальний заклад для підготовки спеціалістів в галузі палеографії. “Товариство школи хартій” (1854 р.). Науковий щорічник “Бібліотека національної Школи хартій”. Інститут дослідження історії текстів. “Товариство для вивчення давньої німецької історії” (1819 р., Франкфурт-на-Майні). “Палеографічне товариство” (1873 р., Великобританія).

Дослідження латинської палеографії в Росії. Початок XX ст. О.Добіаш-Рождественська, О.Люблінська, Т.Луїзова, В.Романова, Л.Кисельова.

Палеографічні розвідки присвячені латинському письму українських вчених. І.Каманін, П.Захарчишина, Є.Ружницький, Н.Яковенко.

Міжнародні наукові палеографічні видання та установи. Журнал “Рукопис” (Брюссель, виходить з 1946 р.). “Міжнародний комітет з палеографії” (1957 р.).

Необхідність видання багатомовного словника латинських палеографічних термінів практичного значення, підготовка словника скорочень.

Кирилична палеографія. XVIII ст. – закладені основи розвитку кириличної палеографії в Російській імперії. Москва і Петербург – центри палеографічних досліджень другої половини XIX–XX ст. XIX ст. – початок формування української палеографії, як спеціальної

історичної дисципліни. Д.Зубрицький, І.Вагилевич, Я.Головацький. Описи рукописних зібрань бібліотек, що супроводжувалися аналізом палеографічних особливостей рукописів. М.Петров, С.Маслов, С.Щеглов, П.Владимиров.

Наукова розробка питань української палеографії у працях І.Каманіна. “Палеографический изборник” (1899 р.).

Дослідження української палеографії у міжвоєнний період. Археографічна комісія ВУАН, Комісія давнього українського письменства при історико-філологічному відділі ВУАН. В.Перетц – професор Київського університету, відомий дослідник української палеографії. Ленінградське товариство дослідників української історії, літератури і мови.

Українська палеографія другої половини ХХ – початку ХХІ ст. В.Дядиченко, І.Свенціцький, Я.Кісь, Н.Яковенко, Я.Запаско, О.Мацюк, В.Сіверська, М.Кріль, Л.Дубровіна, В.Фрис.

Дослідження в галузі філігранології, аналіз зовнішнього оздоблення рукопису, його художніх прикрас.

Тема 3. Виникнення писемності. Латинське письмо: типи, національні види, особливості графіки

Піктографічне, ідеографічне і фонографічне письмо. Складове і букво-звукове письмо. Фінікійське письмо. Давньогрецька писемність. Формування латинського алфавіту. Три етапи розвитку латинського письма: римсько-варварський, готичний, сучасний.

Основні типи латинського письма. Капітальне письмо. Унціальне письмо. Півунціальне письмо. Старший і молодший курсив. Імператорський курсив.

Національні види латинської писемності. Лангобардське, вестготське, меровінгзьке, ірландсько-саксонське. Готичне письмо. Маюскул, мінускул і курсив. Гуманістичне письмо. Маюскул, літера антиква, гуманістичний курсив, літера бастарда. Друковане письмо. Готична текстура, ротунда, друкована бастарда, швабах, фрактура, антиква. Писарське мистецтво.

Тема 4. Зародження писемності у східних слов'ян. Джерела про писемність давніх слов'ян у дохристиянський час

К.Багрянородний “Про управління державою” (X ст.). “Сказання про письмена” болгарського монаха Чорноризця Храбра (межа IX–Xст.). “Золоті луги” арабського географа Ель Масуді (Xст.). Спогади арабського мандрівника Ібн Фодлана (X ст.). “Книга розпису наукам” Ібн ан Надіна (Xст.). Свідчення німецького хроніста єпископа Т.Мерзебурського (XI ст.) та датського літописця С.Граматики (XI ст.). Східнослов'янська писемність за археологічними пам'ятками.

Прийняття християнства. Місіонерська діяльність братів Кирила і Мефодія. Подорож до Херсонесу та Великої Моравії. Створення слов'янського алфавіту і його уточнення відповідно до специфіки слов'янської мови.

Слов'янські алфавіти: глаголиця та кирилиця. Дискусії про встановлення більш давнього з них. Аргументи прихильників глаголиці як більш давнього письма. Контраргументи, тих, що відстоюють першість кирилиці. Походження глаголиці та графіка букв. Види глаголичного письма. Пам'ятки глаголичного письма X–XI ст.: Київський місіал, Зографське чотириєвангеліє, Маріїнське євангелія, Ассеманієво євангеліє, Збірник Клоца, Синайський псалтир,

Синайський требник.

Походження кириличного письма, основні його види. Найдавніші пам'ятки кириличного письма X–XI ст. Добруджанський напис, напис болгарського царя Самуїла у Македонії, Хіландарські листки, знайдені в монастирі на Афоні. Остромирове Євангеліє. Савина книга.

Тема 5. Основні етапи розвитку графіки та пам'ятки кирилівського письма

Устав. Особливості графіки та еволюція букв протягом XI–XIV ст. Старший і молодший устав. Зовнішні ознаки пам'яток писемності Давньої Русі XI–XII ст. Матеріали для письма: пергамент, береста. Чорнило. Знаряддя для письма. Прикраси рукописів. Давньоруський орнамент. Природній та геометричний мотиви. Мініатюри. “Остромирове Євангеліє”, “Ізборник Святослава”, “Мстиславове Євангеліє”. Перепліт книг. Оформлення дорогих рукописів. Зовнішні ознаки письмових джерел XIII–XV ст. Пізній устав та його перехід в півустав, особливості графіки букв, скорочення. Матеріали для письма: пергамент, папір. Водяні знаки. Прикраси рукописів. Тератологічний та балканський орнаменти. Мініатюра кінця XIV–XV ст. В'язь та її основні прийоми.

Характерні риси півуставу. Особливості графіки букв. Скорочення слів. Старший, молодший та біглий півустави.

Скорописне письмо. Характерні ознаки. Графіка окремих букв. Види скоропису та їх характерні ознаки. Основні етапи формування українського скорописного письма. Різноманітність його форм та почерків. Звичайне письмо, парадне письмо, каліграфічне та недбале. Найпоширеніші методи скорочення слів. Лігатури.

Запровадження громадянського шрифту. Спрощення алфавіту.
Типи письма, особливості почерку.

Тема 6. Епіграфіка

Епіграфіка як спеціальна історична дисципліна.
Формування теоретичних засад епіграфіки. Методика роботи з епіграфічними джерелами. Ж.Шампольон, Ж.-Б.Фур'є, Д.Окерблад, Т.Юнг, В.Голєніщев, І.Новосадський, І.Толстой, В.Латишев, Б.Рибаков, С.Висоцький, С.Корнієнко.

Епіграфічні пам'ятки з історії Стародавнього Сходу. Найвідоміші епіграфічні пам'ятки Стародавнього Єгипту: Розетський камінь, стела цариці Хатшептус, Книга Мертвих, стела Рамсеса. Пам'ятки коптської писемності часів християнства в Єгипті (III ст. н. е.).

Вавілоно-асірійські епіграфічні пам'ятки. Збірник законів Хамурапі, двірцева бібліотека царя Ашурбаніпала, вавілонське місто-бібліотека Пантибібл, Бехістунський нарис царя Дарія.

Фінікійські, давньоєврейські, давньокитайські, талмудські епіграфічні пам'ятки.

Епіграфічні джерела до вивчення історії Стародавньої Греції та Стародавнього Риму. Давньогрецька епіграфіка: Гортинський закон, державні декрети, міжнародні трактати, списки посадових осіб, історичні і релігійні тексти. Епіграфічні пам'ятки грецьких міст-колоній на території Північного Причорномор'я. Латинська епіграфіка. Епіграфіка Київської Русі. Тмуроканський напис про смерть князя Гліба, графіті Софії Київської, написи на предметах домашнього вжитку.

Тема 7. Матеріали і знаряддя для письма

Письмові матеріали. Камінь, шовк, глиняні та воскові таблички. Бронзова та олов'яна бляхи. Слонова кістка, деревина, березова та липова кора. Час виникнення та період використання.

Папірус. Технологія виготовлення. Розміри папірусних аркушів та їх зберігання. Розміщення тексту. Прикраси папірусних рукописів. Основні наукові центри збереження і вивчення папірусів: Єгипетський і Британський музеї, Лувр, Інститут папірології у Марбурзі (ФРН), Колумбійський та Мічиганський університети (США).

Пергамент. Технологія виготовлення. Найпоширеніші способи: південно-європейський (Іспанія, Італія, Франція) і середньоєвропейський (Німеччина). Пергаментні кодекси. Палімпсести. Поширення пергаменту в Давньоруській державі.

Винайдення паперу. Технологія виготовлення. Найстаріші письмові пам'ятки написані на папері. Виробництво паперу в Багдаді, Самарканді, Сирії, Єгипті, Марокко, в європейських державах. Розміри паперових аркушів. Найпоширеніші види паперу. Виготовлення паперу за старовинною технологією у чеському місті Велке-Лосіні.

Знаряддя для письма. Металеві та дерев'яні палички. Пензлик. Калам. Пташине перо. Металеве перо. Циркуль, перочинний ніж.

Олівець. Графітовий олівець. Виготовлення стержнів з суміші граніту та глини. Механічний олівець. Крейда, туш, чорнило, фарби. Виготовлення чорнила та кольорових фарб на території сучасної України. Техніка писання.

Берестологія як спеціальна історична дисципліна. Археологічні розкопки берестяних грамот в Новгороді у 1951 р. Берестяні грамоти у Звенигороді, що на Львівщині. Публікація тексту берестяних грамот. Їх

датування. Дендрохронологічний метод. Берестологія як наукова дисципліна.

Методика аналізу берестяних грамот як історичних джерел. Джерелознавчі принципи їх вивчення. Зберігання берестяних грамот. Перспективи їх подальшого дослідження.

Берестяні грамоти на території Південно-Західної Русі. І.Свешніков. Лінгвістичне дослідження берестяних джерел. О.Залізник, Г.Півторак, О.Горбач та інші.

Папір та філіграні на українських землях. Філігранологія як спеціальна історична дисципліна. Походження паперу та його види. Поява паперу на українських землях. Книга з Генуезької колонії в Кафі – одна з найдавніших написаних в Україні (датована кінцем XIII ст.). Документи написані на папері, що зберігаються в українських архівах (датовані XIV ст.).

Найстаріші українські папірні. Янівська (Львівщина 1522 р.), в Левочі (на Закарпатті 1530 р.), Буська (Львівщина 1539 р.), Острозька (1595 р.). Папірня в Брюховичах (Львівщина, 1599 р.), Мукачівська папірня (1683 р.).

Розвиток паперового виробництва в Україні у XVIII–XX ст. Папірня в місті м. Городня Чернігівського полку (1754–1782 рр.). Шклівська папірня – найбільша в Галичині (1765–1865 рр.). Перехід до машинного виробництва (40–70 рр. XIX ст.). Розподіл паперового виробництва за галузями. Занепад мануфактурного виробництва у другій половині XIX ст. Перехід на фабричне виробництво із застосуванням паперових машин. Використання апарату для очищення паперової маси (остання чверть XIX ст.). Папірня в с. Литви біля Луцька (90-ті роки XVIII ст.), папірня в Старих Кривотулах біля

Станіслава (1803–1816 рр.), папірня в Проскурові (працює з 1823 р. до сьогоднішнього часу).

Філігранологія як спеціальна історична дисципліна. Об'єкт, предмет та завдання філігранології. Методи копіювання філіграней. Зародження української філігранології та її розвиток у ХІХ – на початку ХХ ст. О.Батовський, Д.Зубрицький, І.Каманін, І.Павлик, В.Перетц. Філігранологічні дослідження в українській історіографії міжвоєнного періоду. С.Маслов, І.Крип'якевич, П.Попов, І.Свенціцький, В.Романовський, С.Гошовський. Філігранологічні дослідження в українській історіографії після Другої світової війни. О.Мацюк, М.Гембарович, Ф.Стеблій, Я.Запаско, Я.Ісаєвич, Л.Проценко. Українська філігранологія в працях зарубіжних дослідників. К.Тромонін, О.Гераклітов, А.Василяускас, Є.Соболь, І.Богдан, П.Попеску, Г.Айнедер, Ж.Бріке, Д.Сіммонс.

Поява першого водяного знаку (1282 р.) Вержер, пантюзо. Структура українських філіграней. Емблемна та літерна частини. Характерні зображення. Причини їх швидкої заміни. Зміна водяних знаків відповідно до державних законів.

Особливості використання філігранології в історичних дослідженнях. Встановлення власників папірень, торговельних відносин, датування документів на підставі водяних знаків. Верхня і нижня межа, за якою можна датувати документи з певними філігранями. Встановлення розриву між часом виготовлення і використання паперу на основі вивчення датованих документів з водяними знаками. Виявлення фальсифікованих документів за допомогою філіграней.

Тема 8. Середньовічна рукописна книга.

Історія кириличної рукописної в Україні

Кодикологія як спеціальна історична дисципліна. Виокремлення кодикології із палеографії (кінець 40-х початок – 50-х рр. XX ст.). Об'єкт та предмет дослідження. Розробка кодикологічних проблем вивчення книги. Б.Монкофон, Ж.Самаран, Л.Шіліссен, О.Добіаш-Рождественська, О.Люблінська, Л.Кисельова, Л.Дубровіна, В.Фрис. Найвідоміші західноєвропейські історико-кодикологічні центри. Париж, Рим, Фессалоніки, Прага, Лондон. Східнослов'янська рукописна книга. Стан вивчення та збереження. О.Апанович, Я.Запаско, Д.Степовик, О.Гальченко, М.Боянівська, В.Німчук. Відділи рукописів Національної бібліотеки України ім. В.Вернадського та Львівської наукової бібліотеки Національної академії наук України ім. В.Стефаника. Археографічний опис українських рукописних книг XV–XVII ст., підготовка каталогів.

Формат рукопису і підготовка тексту. Скрипторії. Титульний аркуш. Прізвище автора.

Прикраси рукописів. Ініціали, заставки, кінцівки, мініатюри. В'язь. Орнамент. Основні прийоми вязі. Старовізантійський, тератологічний, нововізантійський, балканський, квітковий, стародрукований.

Технологія виготовлення палітурки. Оформлення оправи. Металеві наріжники, зображення святих, пуклі, застібки. Мстиславове євангеліє 1135 р.

Археологічний опис української рукописної книги. Збереження, ідентифікація, класифікація за змістом, склад, мова, локалізація, датування, стан, обсяг, розмір, матеріал рукопису, організація сторінки, тексту, письмо, оправа, оздоблення, зміст, творці кодексу, історія

побутування, мікротексти вторинного рівня.

Вивчення української рукописної книги. Період сакрального статусу української книги (X – середина XVI ст.). Устав Студійський (кінець XI – початок XII ст.), Житіє Кирила (80-ті рр. XI ст.). Реймське Євангеліє (початок XI ст.), Остромирове Євангеліє (середина 1056–1057 рр.), Архангельське Євангеліє (1092 р.), Мстиславове Євангеліє (початок XII ст.), Юріївське Євангеліє (1119 р.), Галицьке Євангеліє (1144 р.). Чудовиський Псалтир (перша половина XI ст.), “Шестоднев”. “Слово про закон і благодать”.

Літописання. “Повість минулих літ”, “Київський літопис”, “Галицько-Волинський літопис”, “Короткий Волинський літопис”.

Розповіді мандрівників. “Життя і мандрівка Даниїла, Руської землі ігумена в Святу Землю”.

Юридичні пам’ятки, світська література. “Руська правда”, “Правда Ярославичів”, Литовських статут – 1529 р., “Слово о полку Ігоревім”.

Осередки книгописання. Київ, Галич, Володимир, Холм.

Період десакралізації книги (друга половина XVI–XVIII ст.). Євангелія та нелітургійні книги церковного змісту. Релігійно-полемічні книги. Твори Івана Вишенського, Герасима Смотрицького та ін.

Козацькі літописи. Київський літопис, Острозький літопис, Хмельницький літопис.

Рукописні збірки духовних поезій, історична драма. Феофан Прокопович, Григорій Полетика, Григорій Сковорода.

Рукописні підручники. Граматики Івана Ужевича (1643 і 1645 р.), Граматика музикальна з 1723 р., Буквар і Граматика Михайла Березовського (40 рр. XVIII ст.)

Осередки книгописання. Київ, Луцьк, Володимир, Остріг,

Пересопницький, Городищенський, Новгород-Сіверський, Спаський та інші монастирі.

Занепад книгописання. Стан збереження українських рукописних книг.

Тема 9. Дипломатика як спеціальна історична дисципліна.

Методика дипломатики

Поняття дипломатики. Функції документів. Актові документи як об'єкт дипломатики. Предмет дипломатики. Завдання дипломатики. Аналіз зовнішньої форми акту. Вивчення внутрішньої форми актів. Історія розвитку дипломатики. Практична дипломатика в рабовласницьку та середньовічну епоху. Оформлення дипломатики як наукової дисципліни. Ж.Мабільон “Дипломатика у шести книгах” (Париж, 1661). Обґрунтування принципів дипломатичного дослідження, класифікація актів, методика виявлення підроблених документів, датування і локалізація рукописів. Б.Монкофон, монахи Тассен і Тустен. Т.Зіккель і Ю.Фіккер – основоположники провідного методу дипломатики – формулярного аналізу. Дипломатичні дослідження в Україні. І.Базилевич, В.Левицький, А.Петрушевич, М.Грушевський, І.Лінниченко, І.Каманін, І.Данилович, І.Крип'якевич, Я.Дашкевич. Археологічна комісія ВУАН. Дипломатика в працях радянських дослідників. С.Веселовський, М.Тіхоміров, М.Черепнін, С.Каштанов.

Походження актів. Канцелярське або позаканцелярське походження тексту і способи його підтвердження. Встановлення всього комплексу причин походження акту. Історико-юридичний, історико-географічний, історико-політичний, історико-економічний аналізи актів. Функцій

актів.

Класифікація актів. Публічно-правові та приватноправові. Класифікація актів періоду феодалізму за окремими видами. Акти світської влади. Акти церковної влади. Публічно-приватні акти. Приватні акти. Документи діловодства. Приватно-публічні документи. Приватні листи.

Аналіз зовнішньої форми актів. Образотворчі елементи. Інвокація, монограма, рюш, хрест, рота, комма та ін. Формулярний аналіз – основа аналізу зовнішньої форми актів. Поняття формуляру. Умовний, загальний, конкретний, індивідуальний формуляри. Структура умовного протоколу. Початковий протокол. Основна частина. Кінцевий протокол.

Тема 10. Неографія як спеціальна історична дисципліна

Поняття неографії. Об'єкт, предмет, хронологічні рамки та завдання неографії. Дослідження письмових пам'яток ХІХ – поч. ХХІ ст.

Матеріали та знаряддя для письма. Папір та його зовнішні особливості. Етикет письма. Чорнило – основний відтворюючий матеріал на папері. Якість чорнила. Грифельна дошка.

Знаряддя для письма. Гусине перо, металічне і “вічне перо”, олівець, кулькова ручка, фломастер.

Способи запису. Машинописні машини, нанесення текстів за допомогою комп'ютерів на монітори. Туш. Стрічка для письмових машин, копіювальний папір.

Стійка манера друку. Розмножувальні апарати (ксерокопіювальні машини, сканери). Магнітофонні, диктофонні, відеомагнітофонні та інші системи запису.

Почерк – один з головних об'єктів аналізу неографії. Фактори що впливають на нього. Каліграфічні аспекти, питання графічної і графологічної експертизи.

Тема 11. Ономастика як спеціальна історична дисципліна

Предмет та завдання ономастики. Антропонімія, топонімія, теонімія, космонімія, зоонімія та інші. Актуальність ономастичних досліджень. Джерела ономастичного характеру. Виявлення ономастичного матеріалу. Антропонімічна система стародавніх греків та латинян, варварів Північної і Центральної Європи. Християнська антропонімія. Імена дітей-близнят. Спеціальні вікові імена в Китаї та Японії. Характерні особливості побудови антропонімічних систем характерні для окремих країн на сучасному етапі розвитку.

Особливості формування слов'янського антропомінікону. Язичницькі імена. Магічні або заклинальні імена. Скандинавські імена в Києво-Руській державі. Канонізовані імена. Українські імена в XIX–XX ст. Запозичені імена. Сучасні українські імена.

Виникнення українських прізвищ. Історичні передумови запровадження прізвищ на українських землях. Описові прізвища. Іменування з вказівкою на місце проживання. Дво- і тричленні найменування. Сучасні українські прізвища. Прізвища, утворені від власних імен українського та іншомовного походження. Виникнення прізвищ від назв місцевостей. Прізвища, які вказують на походження. Прізвища, що означають різні види занять та діяльності. Прізвища для утворення яких характерна особиста ознака людини, що виділяла її серед інших.

Тема 12. Археографія як спеціальна історична дисципліна

Археографія як наукова дисципліна. Основні завдання археографії як спеціальної історичної дисципліни. Перші друковані видання джерел в епоху Відродження. Критичні видання джерел в XVI–XVII ст. Товариство для вивчення давньої німецької історії 1819 р. Виявлення і введення до наукового обігу нових писемних джерел. Основні методи передачі змісту документу в залежності від часу створення документа. Публікація літописних джерел.

Діяльність тимчасової комісії по вивченню давніх актів в Києві. Археографічна комісія НТШ. Жерела до історії України-Руси.

Польова археографія. Транслітерація і транскрибування архаїчних графічних знаків. Уніфіковані правила наукового видання документів. Регести. Археографічні правила для видання документів до початку XVI ст., XIV–XVIII ст., XIX–XX ст.

Інститут української археографії і джерелознавства ім. М.С.Грушевського Національної академії наук України. Публікації науковців Інституту.

Тема 13. Історична хронологія: як спеціальна історична дисципліна.

Поняття часу і календаря. Типи календарних систем

Поняття хронології. Об'єкт, предмет та завдання хронології. Уявлення про час у первісному суспільстві. Розробка питань хронології в країнах Стародавнього Сходу, Греції та Риму. Астроном Созіген (I ст. до н. е.). Створення і запровадження юліанського календаря. Хронологічні дослідження в Середньовічній Європі. Діонісій Малий. Запровадження нової християнської ери. Мусульманський місячний календар. Праці з хронології створені в Київській Русі. Створення нової

календарної системи в XVI ст. Григоріанський календар. Українська хронологія XVI ст.

Формування історичної хронології як спеціальної історичної дисципліни. Іделер, М.Броссе, Ф.Кательбрунер, О.Гартман. Українська хронологія в працях російських та українських вчених XVIII ст. В.Татищев, М.Карамзін, М.Погодін, М.Максимович, І.Франко.

Історична хронологія в XX ст. Ф.Гінцель, Е.Маєр, Р.Паркер, Р.Ревель, Д.Менделєєв, Б.Рибаков. Запровадження хронології як навчальної дисципліни для студентів історичних факультетів. Підручники з хронології. Розробка окремих питань хронології в працях українських вчених: Я.Кісь, Л.Шереметьєва, П.Титаренко, С.Заремба, В.Скуратівській, І.Климишин.

Поняття місцевого класу. Запровадження поясового часу в другій половині XIX ст. Канадський інженер С.Флемінг. Запровадження поясового часу в Канаді, США (кінець XIX ст.), в європейських державах (поч. XX ст.).

Система поясового часу. 24 часові пояси. Межі часових поясів. Літній та зимовий час. Поняття декретного часу. Лінія зміни дат.

Юліанський календар. Необхідність його запровадження. Кількість днів у році. Поняття високосного року. Затвердження юліанського календаря на Вселенському соборі в Нікеї (325 р.). Відставання його від астрономічного року. Поділ року на місяці, походження їх назв.

Григоріанський календар. Потреби вдосконалення Юліанського календаря. А.Лілію (1575 р.) і проект реформування календаря. Проведення 1582 р. календарної реформи і запровадження Григоріанського календаря. Співвідношення між Юліанським та Григоріанським календарями.

Недоліки Григоріанського календаря. Проекти нових календарів.
О.Конт, Г.Армелін.

Тема 14. Система ліку часу в Україні

Уявлення про час у східних слов'ян. Поняття доби, місяця, року. Тривалість року. Назви місяців. Початок весни, літа, осені, зими. Давньоруські джерела про облік часу, календарну систему та назви місяців.

Візантійський календар. Візантійська ера. Прийняття візантійського календаря східними слов'янами. Поняття календарного стилю. Березневий, вересневий, ультраберезневі стилі. Впровадження християнської ери в Україні. Особливості запровадження Григоріанського календаря на українських землях.

Тема 15. Методика хронологічних досліджень

Методика переведення стародавніх дат у джерелах на сучасну систему літочислення. Переведення дат з ери “від створення світу” на еру “від Різдва Христового”. Переведення дат з юліанського календаря (старого стилю) на григоріанський (новий стиль). Переведення дат з березневого, вересневого та ультраберезневого років візантійської ери.

Поняття індікту. Переведення на сучасне літочислення дат поданих через індікти.

“Рука Дамаскіна”, Круг сонця і вруцелето. Особливості встановлення дат Пасхи.

Мусульманський місячний календар. Місячна хіджра. Переведення на сучасну систему літочислення дат поданих за мусульманським календарем.

Тема 16. Метрологія як спеціальна історична дисципліна

Об'єкт, предмет та завдання історичної метрології. Джерела української метрології. Літописи, берестяні грамоти, подорожі мандрівників, міжнародні договори, купчі, рапорти магістрів про стан торгівлі, митні книги, матеріали по господарському управлінню маєтностями, законодавчі матеріали тощо. Епіграфічний матеріал. Речові пам'ятки.

Вивчення мір, що використовували на українських землях. Підручники з метрології для студентів історичних факультетів.

Вивчення давньоруської метрології. Міри довжини, площі, одиниці виміру сипучих тіл, мір рідини, ваги в Київській державі. Метрологія періоду удільної роздробленості Київської Русі. Метричні одиниці на українських землях XV–XX ст. Створення міжнародної метричної системи у Франції. Декрет Національних зборів Франції (1840 р.). Метр, ар, куб, літр, грами. Десятиричний принцип рахунку одиниць виміру. Запровадження Міжнародної метричної системи в європейських країнах та США (друга половина XIX ст.). Впровадження десятиричної системи вимірів в Радянському Союзі. Міжнародні конференції з питань метрології. Метричні конвенції.

Тема 17. Генеалогія як спеціальна історична дисципліна.

Методи генеалогії

Об'єкт, предмет та завдання генеалогії. Генеалогічні розвідки в державах Стародавнього Світу. Генеалогічні пошуки в епоху Середньовіччя та Нового часу. Внесок гуманістів епохи Відродження в розвиток генеалогічних знань. Формування генеалогії як спеціальної

історичної дисципліни. А.Дюшен, Дж.Дайгел. Запровадження генеалогії як навчальної дисципліни (кін. XIII ст.).

Джерела генеалогії. Письмові, речові, усні. Середньовічні літописи, хроніки, родословці, гербовники, генеалогічні досьє, картки, дерева, таблиці, церковні книги, синодики, поминальники, козацькі реєстри, реєстри українських студентів в зарубіжних університетах, історична література, документи державних установ тощо. Критичний підхід до джерел.

Становлення та розвиток генеалогії в Україні. Середньовічна генеалогія. Козацько-старшинська генеалогія. Дослідники української генеалогії. О.Маркович, О.Лазаревський, В.Лукомський, В.Модзалевський. “Малоросійський родословник”. І.Крип’якевич.

НТШ. Інститут Родознавства в Мюнхені. Українське Геральдичне і Генеалогічне товариство. Генеалогічні дослідження сучасних українських істориків. Л.Войтович, Н.Яковенко, В.Кривошея тощо.

Фіксація результатів генеалогічних досліджень. Генеалогічне досьє. Генеалогічна картка. Генеалогічні таблиці. Генеалогічні дерева.

Тема 18. Нумізматики як спеціальна історична дисципліна

Становлення нумізматики як наукової дисципліни. Колекціонування монет в епоху Відродження. Найбільш відомі колекціонери Середньовіччя. Герцог Жан Бері, родина Медичі у Флоренції, Папа Римський Павло II, угорський король Матяш Корвін, родина Сфорца у Мілані, гуманіст Еразм Роттердамський. Нумізматичні колекції XVI–XVII ст. Наукова систематизація монет. Французький дослідник Жан Пелерен. Засновник наукової нумізматики – директор Імператорського Мюнцкабінету у Відні, професор класичної

археології Віденського університету Йосиф Еккель. Восьмитомна праця “Вчення про древні монети”. Впровадження курсу нумізматики у вищих навчальних закладах у XVIII ст. Розвиток нумізматики у XIX ст.

Перші наукові розвідки в галузі української нумізматики у XIX ст. Опрацювання та публікація топографічних монетних знахідок. Вивчення найдавніших монет Київської держави княжих часів, історії грошового господарства українських земель XIV–XVIII ст. Найновіші дослідження та навчальні посібники з нумізматики в Україні. НумізMATика як спеціальна історична дисципліна.

НумізMATичні джерела: основні та допоміжні. Монетні комплекси та поодинокі монети. Скарб гетьмана Івана Мазепи. Монетні штемпелі. Монетні легенди. Встановлення дати карбування монет. Перші датовані монети епохи Відродження. Монетні метали.

Основна нумізMATична термінологія. Аверс, реверс, біметалізм, грошова одиниця, грошовий обіг, гурт, девальвація, девіз, деномінація, емісія, легенда, лігатура, монетна регалія, монетний двір, монометалізм, проба.

Тема 19. Методика дослідження монетного скарбу та основні засади колекціонування монет

Поняття монетного скарбу. Скарби швидкого та довготривалого накопичення. Картографування знахідок монетних скарбів. Систематизація та класифікація монетних знахідок. Формально-типологічний, хронологічний, метрологічний, територіальний та інші принципи класифікації монет. Поштемпельний аналіз та топографія знахідок окремих скарбів. Датування монетних скарбів. Застування методів археометрії для дослідження монетних скарбів.

Колекціонування монет. Ступінь рідкості та колекційна ціна монети. Стан збереження монети. Найвищий колекційний стан монети. Відмінний колекційний стан. Дуже добрий колекційний стан. Хороший колекційний стан. Середній колекційний стан монети. Посередній колекційний стан.

Збереження золотих, срібних, мідних та бронзових монет. Способи збереження монетної колекції.

Тема 20. Становлення регулярного грошового обігу

на українських землях у період

виникнення та розвитку Київської держави

Античні, візантійські, східні, куфічні та західноєвропейські монети на території Стародавньої Русі. Римські срібні денарії. Антоніани. Візантійські монети. Номізми. Соліди. Міліарісії. Мідні візантійські монети. Гроші арабського халіфату. Дірхеми. Обіг кубічних монет на території Києво-Руської держави. Західноєвропейські денарії.

Найдавніші руські монети: златники і срібляники. Перша спроба чеканки власних монет руськими князями. Причини їх появи. Чотири типи срібних монет Володимира Святославовича. Золоті монети. Срібляники Святополка Окаянного, Ярослава Мудрого, Михаїла-Олега Тмутороканського.

Безмонетний період. Основні причини відмови від монет. Срібні зливки як грошово-вагова одиниця. Київська та новгородська гривни.

Тема 21. Формування монетних систем та особливості грошового обігу на українських землях в складі іноземних держав

(XIV – перша половина XVII ст.) Розвиток грошового господарства на українських землях у другій половині XVII – останній чверті XVIII ст.

Основні риси грошового обігу в Україні в XIV – першій половині XVII ст. Празькі гроші, напівгроші, денарії, литовські денарії, напівгроші коронні, третяки, червоний злотий або дукат, тригрошовики, шостаки, литовські гроші або талери, напівталер, орти, півторагрошоки .

Функціонування Львівського монетного двору в другій половині XIV – на початку XV ст. Перші згадки про монети львівського карбування. Руські грошики Казимира III. Їх зовнішнє оздоблення, метрологічні параметри. Монети Людовіка Угорського, Владислава Опольського, Владислава II Ягайла. Технологія виготовлення монет на Львівському монетному дворі. Забезпечення сировиною. Припинення діяльності Львівської монетарні.

Монетне карбування у Київському, Новгород-Сіверському та Подільському удільних князівствах у складі Великого князівства Литовського в XIV ст. Монети Володимира Ольгердовича, Дмитра-Корибута, Костянтина Коріятовича тощо.

Монетні реформи Речі Посполитої другої половини XVII ст. Нова монетна ординація 1650 р. Наступні зміни монетної стопи. Монетники Тіт Лівій Боратіні і Андрій Тимф. Боратинки і тимфи. Монетне карбування за правління Яна III Собеського, Августа II. Королівський універсал 1717 р. Наступні спроби реформування польської монетної стопи.

Грошовий обіг у середовищі українського козацтва. Голанські левендальдери, турецькі піастри, башлики і акче. Проблема власної

грошової одиниці для козацького війська. Писемні джерела про карбування монет гетьманом Б.Хмельницьким. Монетна чеканка гетьмана І.Самойловича. Севські чехи.

Грошовий обіг в Україні після союзу з Московською державою. Єфимки. Грошова реформа Олексія Михайловича. Обмін срібних монет на мідні. Мідний бунт. Обіг іноземної валюти на території Наддніпрянщини у другій половині XVII ст.

Тема 22. Особливості еволюції грошового господарства українських земель у складі Російської імперії (кінець XVII – початок XX ст.). Грошовий обіг на західноукраїнських землях в кінці XVIII – початку XX ст.

Грошова реформа Петра I та її вплив на грошове господарство українських земель. Рубль, полтина, півполтинник, гривна, півгривна, червонець, імперіал, півімперіал. Грошове господарство українських земель у складі Російської імперії (XVIII – початок XX ст.). Грошова реформа 1840 р. та запровадження в Російській імперії золотого монометалізму. Результати грошової реформи. Фінансова система Російської імперії під час Першої світової війни.

Паперові гроші на українських землях (друга половина XVIII – початок XX ст.). Емісія паперових грошових знаків впродовж Першої світової війни.

Монетний статут від 7 жовтня 1750 р., що регламентував карбування монет в австрійських володіннях. Карбування мідних монет згідно імператорського патенту 1760 р. Талер Марії Терезії. Масова емісія банкочетлів 1762 р. Монетний ринок Галичини, Буковини та Закарпаття в умовах австрійського панування (кінець XVIII – перша

половина XIX ст.). Обмін польської монети на австрійську. Золотий ринський, гульден, крейцер. Вилучення з обігу надмірної кількості паперових грошових знаків починаючи з 1815 р. Особливості монетного карбування за правління Фердинанда I. Фінансова дестабілізація під час революційних подій 1848–1849 рр.

Грошова система Австрійської (Австро-Угорської) імперії в період срібного монометалізму. Віденська німецька конвенція від 24 січня 1857 р. між Австрією та державами Німецького Митного Союзу. Золоті крони, золоті напівкрони. Запровадження нової австрійської валюти згідно імператорського патенту від 1 грудня 1858 р. Один гульден, що поділявся на 100 крейцерів. Емісія срібних та мідних монет, їхні метрологічні показники. Реальна вартість паперових грошових знаків. Зміни в організації монетно-грошового господарства після утворення дуалістичної імперії 1867 р.

Запровадження золотого монометалізму в Австро-Угорській імперії в 1893 р. Грошовий обіг на західноукраїнських землях в період функціонування золотої кронової валюти (кінець XIX – початок XX ст.). Основна грошово-лічильна одиниця – корона (крона), що поділялася на сто гелерів. Забезпечення країни достатньою кількістю засобів обігу. Позитивні результати грошової реформи. Монетне карбування в Австро-Угорщині під час Першої світової війни. Повна дестабілізація фінансово-грошової системи.

Тема 23. Розбудова монетно-грошового господарства в роки Української революції (1917–1921 рр.)

Становлення української національної грошової одиниці в період Центральної ради. Конкурси на краще оформлення українських

грошових знаків. “Тимчасовий закон про випуск державних кредитових білетів УНР” від 1 січня 1918 р. Перша українська банкнота – 100 карбованців Георгія Нарбута. Емісія карбованців. Випуск українських карбованців номіналом 5, 10, 25 та 50 карбованців. Виготовлення банкнот у Берліні. Розмінні грошові знаки – шаги.

Розбудова фінансово-грошової системи та емісійна політика України періоду Гетьманату Павла Скоропадського. Збільшення розміру емісії карбованців та гривень. Знецінення української грошової одиниці. Банкноти різних номіналів та їх виготовлення у Києві, Одесі та Берліні. 2, 10, 100, 500, 1000 та 2000 гривень. Художнє оформлення та якість українських банкнот. Часткове вилучення з обігу російських грошових знаків.

Грошове господарство України за часів Директорії УНР. Закон від 4 січня 1919 р. про проведення грошової реформи. Гривні та карбованці – єдині засоби платежу на території УНР. Друкування грошей у Кам’янець-Подільському.

Становлення фінансової системи та грошового обігу Західноукраїнської Народної Республіки. Труднощі у розбудові банківської системи ЗУНР. Забезпечення держави належною кількістю готівки. Гроші отримані владою ЗУНР із скарбниці колишньої Австро-Угорської імперії. Фінансування державних видатків уряду ЗУНР з державної скарбниці УНР. Закон про запровадження гривні в ЗУНР від 4 квітня 1919 р. Емісія купюр номіналом 5 гривень в Станиславові. Місцеві бони різних номіналів.

Грошова політика уряду радянської України. Банкноти Тимчасового уряду та радянські рублі номіналом 1, 3 та 5 рублів. Проект грошового знаку Наркомату фінансів України.

Обіг недержавних грошових знаків в Україні у 1914–1918 рр. Брак готівкових засобів, відсутність розмінних грошових номіналів, приховування населенням монет. Місцеві емісії у Львові, Дрогобичі, Чернівцях, Бродах, Одесі, Житомирі, Кременці, Єлизаветграді, Проскурові, Херсоні, Миколаєві. Емісії єврейських громад. Банкноти, випущені у світ керівником селянського анархічного руху Нестором Махном.

Тема 24. Грошове господарство українських земель між світовими війнами (1921–1939 рр.)

Стабілізація грошової системи радянської України та особливості її розвитку у 20–30 рр. ХХ ст. Грошові знаки в період політики “воєнного комунізму”. Гіперінфляція. Безготівкове господарство.

Купюри номіналом 1, 3, 5, 10, 25, 50, 100, 250, 500 та 1000 рублів. Обмін старих грошей на нові. Банкноти номіналом 5 000 і 10 000 рублів, запроваджені в обіг 12 червня 1922 р. Емісії 1923–1924 рр.

Емісія червінців 1922 р. Співвідношення між червінцями та рублями. Курс червінця щодо долара США та англійського фунта стерлінга. Срібні, білонні та мідні монети. Згортання ринкових реформ у другій половині 20-х рр. ХХ ст. Девальвація рубля. Запровадження карткової системи 1929 р.

Формування та розвиток монетно-грошових стосунків на території Східної Галичини. Польська грошова система. Запровадження в обіг 26 квітня 1917 р. польських марок номіналом від $\frac{1}{2}$ до 1000 марок. Запровадження польського злогого 28 лютого 1919 р. Створення нової емісійної установи – Польського Банку. Гіперінфляція 1923 р. Грошова реформа 1924 р. Випуск обігових монет різних номіналів.

Ювілейні монети.

Грошове господарство на Закарпатті у міжвоєнне двадцятиріччя. Грошова система міжвоєнної Чехословаччини. Емісія національних грошових знаків номіналом 10, 20, 100 та 1000 корун в листопаді 1918 р. Їх обмін на банкноти інших емісії: 1920–1924 рр. Карбування розмінних монет. Карбування золотих дукатів.

Грошовий обіг на Буковині у 1918–1940 рр. Грошова система Румунії міжвоєнного періоду. Запровадження національної грошової одиниці Румунії – леї. Емісії 1920, 1924, 1925, 1929, 1930, 1931, 1933, 1934, 1936–1939 рр. Карбування розмінних монет.

Тема 25. Грошовий обіг в Україні в роки Другої світової війни та в повоєнний період

Грошова система Радянського Союзу у 1939–1945 рр. Окупація Карпатської України Угорщиною та запровадження Угорської національної грошової одиниці – пенге. Карбування розмінної монети – філерів.

Приєднання західноукраїнських земель до складу СРСР у вересні 1939 р. та зміна грошово-банківської системи. Обмін злотих на рублі.

Включення Північної Буковини до складу Радянської України в червні 1940 р. Націоналізація банківських установ та обмін румунських лей на радянські рублі.

Грошова система Радянського Союзу в роки Другої світової війни. Воєнні видатки та втрати державного бюджету. Джерела додаткових грошових надходжень.

Окупаційні грошові випуски на українських землях у 1939–1944 рр. Краківський злотий. Емісійний банк у Кракові. Діяльність

Варшавського монетного двору на території польського Генерал-губернаторства.

Грошова система на території Райхскомісаріату – “Україна”. Окупаційні рейхсмарки. Центральний емісійний банк України. Емісія карбованців у Берліні.

Грошові документи українського національно-визвольного руху середини ХХ ст. Традиції виготовлення українських заміників грошових документів. Необхідність матеріальної підтримки українського національно-визвольного руху під час Другої світової війни. Створення Бойового фонду ОУН. Виготовлення перших бофонів в серпні 1941 р. Позначення вартості на грошових документах. Їхнє оформлення. Розповсюдження бофонів. Грошові документи легальних українських установ. Виготовлення бофонів після повернення радянської влади в Західній Україні. Підпільні друкарні. Волинська серія бофонів. Бофони 1945–1952 рр.

Грошова система Радянського Союзу у повоєнні роки (1945–1991 рр.). Грошова реформа 1947 р. Підвищення курсу рубля щодо іноземних валют. Грошова реформа 1961 р. Запровадження до обігу нових банкнот та монет. Результати реформи. Грошово-банківська система Радянського Союзу впродовж 70–80-х років ХХ ст. Надлишок грошей в обігу та гіперінфляція 1990 р. Грошова реформа прем'єр-міністра В.Павлова у січні 1991 р. Крах фінансово-грошової системи Радянського Союзу після його розпаду.

Тема 26. Боністика

Предмет і завдання боністики. Особливості виникнення. Бон, банкнота, чек, облігація, акція, вексель, боргова розписка, сертифікат,

квитанція, ордер, лотерейний білет, талон. Боністика в працях радянських та сучасних дослідників.

Паперові гроші: історія появи та поширення, цінність як історичного джерела для вивчення політичної та економічної історії країн світу. Перші паперові гроші в Китаї. Використання паперових еквівалентів обміну в Європі і Північній Америці в XVII ст. Основні переваги та недоліки паперових грошових знаків. Найбільш характерні ознаки бон: емблематичні, палеографічні, хронологічні, метрологічні, орнаментальні, філігранологічні, епіграфічні, дипломатичні, орфографічні.

Паперові грошові знаки як джерело до вивчення економічних, соціально-політичних, культурних аспектів. Зовнішнє оформлення бон, що відображає культурні традиції і запити суспільства в цілому або емітентів. Паперові гроші як синтетичне історичне джерело.

Виявлення емітентів. Встановлення причини, часу і обставин емісії окремих грошових знаків. Класифікація бон. Банкноти загальнообов'язкової та необов'язкової емісії.

Паперові гроші незалежної України. Формування власної банківської системи. Запровадження у безготівковий обіг тимчасової (перехідної) грошової одиниці – українського купоно-карбованця. Створення Банкотної фабрики та Банкотно-монетного двору Національного банку України. Запровадження до обігу національної грошової одиниці – гривні 2 вересня 1996 р. Банкноти номіналом 1,2, 5, 10, 20, 50, 100 гривень. Оформлення їх лицьового та зворотного боку. Запровадження в обіг банкноти номіналом 200 гривень 22 серпня 2001 р. Зміна дизайну української гривні. Введення до обігу 500, 1000 гривневих купюр.

Тема 27. Геральдика як спеціальна історична дисципліна

Формування геральдики як наукової дисципліни. Предмет геральдики як наукової дисципліни. Походження терміну “геральдика”. Поняття герба. Основні причини появи гербів у Західній Європі XII ст. Масове використання гербів. Найдавніші гербовники та перші праці присвячені теоретичним проблемам геральдики. Герольди. Трактати з геральдики XVI–XVII ст. “Паперова геральдика”. Гербова грамота. Кафедри геральдики у вищих навчальних закладах.

Герольдмейстерська контора (1772 р.) та поява перших гербів українських міст.

Навчальні підручники та посібники з геральдики у XVIII ст. Становлення геральдики як наукової дисципліни в Україні. Практична геральдика в сучасній Україні.

Основи теоретичної геральдики. Основні складові герба. Щит. Види геральдичних щитів. Метали, емалі та хутра, що використовують при створенні гербів та їхнє символічне значення. Способи поділу щита. Основні геральдичні фігури. Негеральдичні фігури. Другорядні геральдичні фігури. Шолом. Корона. Нашоломник. Мантія. Намет. Щитотримачі. Девіз.

Державний герб України – історія походження та символічне значення. Великий державний герб України. Малий державний герб України. Походження тризуба та його символічне значення. Герби війська запорізького.

Поява гербів українських міст. Герби українських міст ранньогеральдичного періоду (XIV–XVII ст.). Герби українських міст пізньогеральдичного періоду (друга половина XVII – початок XX ст.).

Гласні герби. Родова геральдика.

Тема 28. Фалеристика як спеціальна історична дисципліна

Фалеристика як спеціальна історична дисципліна. Поняття фалера в “Історії” Геродота, “Природничій історії” Плінія. Нагородні традиції в Стародавній Греції та Стародавньому Римі. Нагороди в епоху Середньовіччя. Релігійні та світські ордени. Найпрестижніші європейські нагороди XIV–XVI ст.

Запровадження терміну “фалеристика” до наукового обігу. Перші фахові дослідження в галузі фалеристики. Праця “Фалеристика” чеського дослідника В.Мержички. Російські та українські дослідники фалеристики. Статистика нагороджених. Класифікація сучасних нагород.

Українські військові нагороди в Києво-Руській та козацькій державі. Запровадження українських військових нагород після 1918 р. Орден Визволення та Республіки. Орден Залізного хреста армії УНР. Хрести Легіону Українських Січових Стрільців. Щоденний та парадний хрести. Галицький хрест Української Галицької Армії. Урядові нагороди ЗУНР: “За взяття Львова у владу Української держави” (1918 р.), “Слава Україні”, “Тризуб з вінцем”, “Медаль Тризуба” (1919 р.), орден Визволення (1920 р.).

Нагороди української діаспори. Орден Залізного Хреста (медаль 10-річчя відбудови Української держави) (1927 р.), хрест 10-річчя з’єднання українських земель, Орден Симона Петлюри (1937 р.), Хрест українського козацтва (1947 р.), нагрудні знаки ветеранських організацій: УСС, УГА, УПА.

Ордени Російської імперії та ордени СРСР. Державні нагороди

УРСР. Запровадження 4 листопада 1921р. ордена “Трудового червоного прапора УРСР”. Відміна всіх орденів союзних республік в квітні 1923 р. Почесна грамота і Грамота Президії Верховної УРСР.

Система сучасних державних нагород в Україні. Закон України від 16 березня 2000 р. “Про державні нагороди”. Звання “Герой України” (“Золота Зірка” і Орден держави). Ордени України: елітарний орден князя Ярослава Мудрого (п’ять ступенів), “За заслуги” (трьох ступенів), орден Богдана Хмельницького (трьох ступенів), орден “За мужність” (трьох ступенів), орден княгині Ольги (трьох ступенів), орден Данила Галицького. Сім медалей України: “За військову службу Україні”, “За бездоганну службу”, “Захиснику Вітчизни” та інші. Почесні звання України (всього 37). Нагрудний знак до почесних звань України. Національна премія України ім. Т.Шевченка, Державна премія України в галузі науки і техніки. Відзнаки Президента України.

Тема 29. Сфрагістика як спеціальна історична дисципліна

Формування сфрагістики як наукової дисципліни. Предмет сфрагістики. Види печаток. Сфрагістичні пам’ятки держав Стародавнього Світу та Середньовіччя. Сфрагістичні пам’ятки Києворуської доби. Козацькі печатки. Практична сфрагістика в Росії. Збереження та вивчення сфрагістичних пам’яток. Британський музей, Лувр, Ватиканський музей, Археологічний музей у Стамбулі, Національний археологічний музей Греції, Єгипетський музей у Каїрі, Ермітаж, Одеський археологічний музей.

Наукове вивчення печаток. Ж.Мабільон, Й.Гейман, Х.Гаттерер, К.Паулович, В.Модзалевський, В.Лукомський, І.Крип’якевич, В.Гавриленко, В.Заруба, І.Ситий тощо.

Печатки як історичні джерела. Печатки, що знаходяться при документах. Розрізнені сфрагістичні пам'ятки. Реставрація та консервація печаток, виготовлення муляжів. Надписи та зображення, вміщені на сфрагістичних джерелах. Печатки як атрибути влади. Приватні печатки. Цехова сфрагістика, печатки нового часу.

Основні етапи роботи із сфрагістичним матеріалом. Найважливіші методи сфрагістики. Метод сфрагістичної аналогії. Порівняльно-сфрагістичний метод. Метод дослідження індивідуальних прийомів майстрів. Метод визначення приналежності анонімних печаток. Методи природничих наук. Статистичний метод. Картографічний метод.

Поява печаток в Київській державі. Специфіка їх використання. Особливості печаток домонгольського періоду. Печатки князів Ігоря, Святослава Ігоровича, Володимира Мономаха тощо. Класифікація давньоруських печаток. Церковні печатки. Печатки Ратибора. Печатки із зображенням княжого знаку Рюриковичів.

Військові печатки запоріжців. Печатки війська в період його підпорядкування польському королю. Печатки виготовлені після об'єднання України з Росією. Печатки на яких не вказано приналежність війська.

Печатки XVII–XIX ст. як джерело з історії України. Посадово-службові та приватні печатки. Їх виготовлення та зображення. Використання печаток козацькою старшиною та рядовим козацтвом. Міські печатки як джерела для дослідження мистецтва та архітектури.

Тема 30. Вексилологія як спеціальна історична дисципліна

Види прапорів та їх основні елементи. Предмет вексилології.

Знамено. Полотнище. Основні елементи полотнища. Древяно. Наверхник. Стрічки. Підток. Штандарт. Прапор. Хоругва. Бунчук. Класифікація знамен та прапорів за різноманітними ознаками.

Знамена в країнах Стародавнього Світу та в середньовічній Європі. Релігійна символіка на знаменах. Функції знамен.

Джерела вексилології. Писемні відомості про прапори в працях Гомера, Вергілія, Плінія. “Книга пізнання”. Атлас Карла V. Зображення прапорів на морських картах XI–XVII ст.

Формування вексилології як спеціальної історичної дисципліни в середині XIX ст. у США та Західній Європі. Поняття державного та національного прапора. Військо-морські прапори. Релігійні символи на прапорах. Дослідження прапорів та знамен у Росії та Україні.

Історія українського державного прапора. Відомості про знамена Київської держави. Прапор Галицько-Волинського князівства. Прапор Великого Литовського князівства. Прапори козацького війська. Використання синьо-жовтого прапора під час революційних подій 1848 р. та в період 1917–1921 рр. в Україні.

Червоний прапор. Державні прапори Радянського Союзу та УРСР. Використання синьо-жовтого прапора як національного в Україні з 1990 р. Державний прапор України згідно Конституції 1996 р.

Тема 31. Картографія як спеціальна історична дисципліна

Основи вивчення карт. Картографія історична. Предмет та об’єкт вивчення історичної картографії. Історичні карти. Найдавніша збережена карта. Рукописні карти середньовіччя. Створення першої історичної карти в Голландії у XVI ст. Картографічні джерела XVII–XIX ст. Дослідження карт в Росії та Україні. Практична та теоретична

картографія в сучасній Україні. Перспективи розвитку історичної картографії.

Антична картографія. Грецькі вчені, що зробили вагомий внесок у розвиток картографії як наукової дисципліни. Анаксимандр із Мілети, Гекатій, Арістагор, Арістотель, Дікеарх Мессінський, Ератосфен, Гіпарх, Страбон, Тацит. “Географія” Клавдія Птолемея – перше систематизоване зібрання карт. “Карти шляхів”. “Таблиця Певтінгера”. Зображення території України на античних картах. Перепли.

Середньовічна картографія. Абстрактно-схоластична картографія. Українські монастирські карти. Карти Києво-Печерської лаври. Морські карти – портолани. Перші модерні карти Східної Європи.

Україна у вітчизняній та світовій картографії. Карта французького інженера Боплана. Навчальні мапи для українських шкіл, видані під час Першої світової війни. С.Рудницький як один з перших видавців українських карт. Видання українських карт в 1917–1920 рр. Науково-дослідний Інститут української картографії під головуванням С.Рудницького, створений в 1927 р. Навчальні атласи Мирона Кордуби. Географічна комісія НТШ. “Атлас України і суміжних країв” під редакцією В.Кубійовича. Комплексний атлас України. Діаспорні картографічні видання. Територія України на картах Австро-Угорської та Російської імперії. Картографічні видання СРСР. Карти незалежної України.

Тема 32. Історична топоніміка

Класифікація топонімів, характеристика їх окремих видів. Предмет та завдання історичної топоніміки. Назви населених пунктів,

які походять від імен людей, прізвищ. Топоніми, що беруть початок від характеру чи особливостей місцевості, в якій розміщене поселення. Назви, які є альтернативними до вищезгаданих з прикметниками: великий, малий, верхній, нижній, старий, новий тощо. Топоніми, що відображають заняття засновників чи мешканців поселення. Радянізовані штучні назви, надані, як правило, на зміну попереднім, “невигідним” з ідейних чи інших міркувань. Назви, що відображають етнічний склад засновників чи мешканців поселень. Топоніми, що свідчать про зв’язок поселень з храмами та релігійними конфесіями. Назви прихованого змісту. Топонімічний субстрат.

Топоніми як джерело з історії України. Виникнення і походження назв українських земель. Мікропонімія. Характерні риси сучасної топоніміки України. Походження назв полів, лук, урочищ, лісів, городищ.

Методика збирання і обробки топонімічних матеріалів. Критичне ставлення до легенд. Етимологічне походження топонімів. Лінгвістичний аналіз назв населених пунктів. Форманти.

Тема 33. Іконографія як спеціальна історична дисципліна

Предмет та завдання іконографії як спеціальної історичної дисципліни. Становлення в Україні іконографії як спеціальної історичної дисципліни. Мініатюри, їх вивчення та класифікація. Гравюри. Ксинографія. Гравюри “глибокого” та “плоского” друку. Офорт. Ілюстрації українських стародруків.

Виникнення портретного жанру. Портрет як історичне джерело. Портрети в країнах Стародавнього Сходу, Стародавній Греції та Римі. Середньовічні портрети. Портрет епохи Ренесансу. Портрети

політичних та громадських діячів. Побутові портрети. Вивчення портрета іконографічними методами. Надгробні портрети. Портрет людини – портрет епохи. Козацько-старшинські портрети як джерело з української історії.

Тема 34. Філателія як спеціальна історична дисципліна

Предмет та завдання філателії як спеціальної історичної дисципліни. Поява першої поштової марки. Марки як знаки поштової оплати та історичні джерела. Морські, річні, залізничні, благодійні та інші марки. Пам'ятні та ювілейні марки. Марки як розмінні монети. Позначення номіналу на марках. Колекціонування знаків поштової оплати. Світові філателістичні традиції. Розвиток філателії в Україні. Філателістичні традиції в період Української революції 1917–1921 рр. Марки-шагівки. Поштові, театральні, судові та інші марки в УНР. Українські передруки російських та австрійських поштових марок. Міжнародне визнання української філателії міжвоєнної доби.

Українська марка радянського періоду та її символіка. 1992 р. – поява марки незалежної України. Національні філателістичні виставки “Укрфілекс”. Національна асоціація філателістів України. Здобутки розробників української поштової марки на міжнародних конкурсах.

Тема 35. Зброезнавство як спеціальна історична дисципліна

Предмет та завдання зброезнавства як спеціальної історичної дисципліни. Формування зброезнавства як наукової дисципліни. Зброя в первісному суспільстві, країнах Стародавнього Світу, в Середньовічній Європі. Холодна зброя: типи, класифікація, еволюція.

Стрілецька і вогнепальна зброя: типи, класифікація, еволюція.

Винайдення вогнепальної зброї в XII ст. Нарізна зброя. Стрілецька та автоматична зброя. Зброя XX ст. Міномети, кулемети, танки, бойова авіація, авіаційні і глибинні бомби, торпеди тощо. Протипіхотні та протитанкові міни. Хімічна зброя. Ядерна зброя. Міжконтинентальні балістичні ракети.

Тема 36. Музеєзнавство як спеціальна історична дисципліна

Предмет, об'єкт та завдання музеєзнавства як спеціальної історичної дисципліни. Ключові поняття музеєзнавства.

Музейні колекції в державах Стародавнього світу, в епоху Середньовіччя, в період Відродження. Виникнення музеїв як спеціальних установ у XVI–XVII ст. Музейні установи XIX–XX ст. Функції музеїв. Класифікація музейних установ.

Збереження музейних фондів. Температурно-вологовий режим. Вимоги до приміщень, де зберігаються музейні експонати. Захист музейних фондів від механічних пошкоджень. Збереження музейних фондів в екстремальних ситуаціях. Консервація та реставрація музейних предметів. Особливості зберігання музейних предметів в експозиції. Проблема організації відкритого зберігання фондів. Підготовка музейних фондів до транспортування.

Тема 37. Геортологія як спеціальна історична дисципліна

Предмет, об'єкт та завдання геортології як спеціальної історичної дисципліни. Свято як унікальний соціокультурний феномен. Джерела геортології. Свята в державах Стародавнього світу, в період Середньовіччя та в епоху Відродження, в новій та новітній час. Найдавніші обрядові свята. Офіційно-церковні масові і народні свята.

Карнавальні свята. Театралізовані свята. Офіційні радянські свята. Презентації. Естетика свята.

Методи геортології: комплексне використання джерел, ретроспективний аналіз. Детальне вивчення фольклорного, етнографічного, археологічного, літературного, зображувального матеріалу. Дослідники свят. П.Куліш, Б.Грінченко, І.Франко, О.Пчілка, М.Грушевський, М.Дмитрієнко тощо. Теоретичні питання геортології. Геортологія як наукова дисципліна в Україні.

Класифікація свят в сучасній Україні. Державні свята. Професійні та неофіційні свята. Календарні релігійні (православних та католицьких конфесій). Господарсько-побутові свята. Родинні свята (побутові). Масові свята (різні за походженням).

Тема 38. Історична фемінологія як спеціальна історична дисципліна

Поняття терміну «фемінологія» та американська дослідниця Нін Коч. Жіноча історія. Гендерні студії. Методологія історичної феміністки. Становлення та формування як наукової дисципліни у США. Джоан Сміт – основоположниця гендерної історії.

Жіноча історія в працях українських істориків ХІХ – першої третини ХХ ст. Радянські історики та фемінізм. Фемінологічно-гендерна проблематика в працях українських науковців починаючи із 90-х рр. ХХ ст. Гендерна школа у вітчизняній літературній критиці. Віра Агеєва, Тамара Гундарова, Оксана Забужко, Соломія Павличко. Дослідження з історії жіночих рухів у Західній та Наддніпрянській Україні: М.Богачевська-Хом'як, Л.Смоляр, О.Кісь, О.Кривошея, О.Маланчук-Рибак та інші. Сучасні українські та закордонні центри дослідження гендерної проблематики.

Теми лекційних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	<i>Спеціальні історичні дисципліни, їх місце та роль в розвитку історичної науки. Історія виникнення та становлення. Палеографія: предмет, завдання, історія розвитку та сучасний стан</i>	2
2	<i>Виникнення латинської писемності: типи, види, особливості графіки</i>	2
3	<i>Матеріали для письма</i>	2
4	<i>Історична хронологія як спеціальна історична дисципліна</i>	4
5	<i>Метрологія як спеціальна історична дисципліна</i>	2
6	<i>Нумізмати́ка як спеціальна історична дисципліна</i>	2
7	<i>Методика дослідження монетного скарбу та основні засади колекціонування монет</i>	2
8	<i>Розбудова монетно-грошового господарства в роки Української революції (1917–1921 рр.)</i>	2
9	<i>Грошовий обіг в Україні в роки Другої світової війни та в повоєнний період</i>	4
10	<i>Геральдика як спеціальна історична дисципліна</i>	2

Теми семінарських занять

№ з/п	<i>Назва теми</i>	Кількість годин
1	<i>Зародження писемності у східних слов'ян</i>	2
2	<i>Основні етапи розвитку графіки і пам'ятки кириличного письма</i>	2
3	<i>Кодикологія як спеціальна історична дисципліна</i>	2
4	<i>Основи неографії</i>	2
5	<i>Система ліку часу в Україні</i>	2
6	<i>Методика хронологічних досліджень</i>	2
7	<i>Генеалогія як спеціальна історична дисципліна</i>	2
8	<i>Становлення регулярного грошового обігу на українських землях у період виникнення та розвитку Київської держави</i>	2
9	<i>Формування монетних систем та особливості грошового обігу на українських землях в складі іноземних держав (XIV – останній чверті XVIII ст.)</i>	2
10	<i>Боністика. Грошовий обіг на території України у другій половині XVII – XXI ст.</i>	4
11	<i>Фалеристика як спеціальна історична дисципліна</i>	2
12	<i>Сфрагістика як спеціальна історична дисципліна</i>	2
13	<i>Іконографія як спеціальна історична дисципліна</i>	2
14	<i>Філателія як спеціальна історична дисципліна</i>	2
15	<i>Зроєзнавство як спеціальна історична дисципліна</i>	2
16	<i>Історична топоніміка як спеціальна історична дисципліна</i>	2
17	<i>Геортологія як спеціальна історична дисципліна</i>	2

Теми, що виносяться на самостійне опрацювання

№ з/п	<i>Назва теми</i>
1	<i>Епіграфіка як спеціальна історична дисципліна</i>
2	<i>Дипломатика як спеціальна історична дисципліна</i>

3	<i>Ономастика як спеціальна історична дисципліна</i>
4	<i>Археографія як спеціальна історична дисципліна</i>
5	<i>Історична картографія як спеціальна історична дисципліна</i>
6	<i>Музеєзнавство як спеціальна історична дисципліна</i>
7	<i>Грошове господарство українських земель між світовими війнами (1921–1939 рр.)</i>
8	<i>Вексилологія як спеціальна історична дисципліна</i>
9	<i>Історична фемінологія як спеціальна історична дисципліна</i>

ЗАРОДЖЕННЯ ПИСЕМНОСТІ У СХІДНИХ СЛОВ'ЯН

Основні поняття: піктографічне письмо, ідеографічне письмо, фонетичне письмо, черти і ризи, глаголиця, кирилиця

Проблеми для обговорення

1. Зародження фонетичного письма: джерела і наукові гіпотези.
2. Глаголиця: походження, графіка, пам'ятки.
3. Походження кириличного письма.

Теми рефератів

1. Творці слов'янської азбуки – Кирило і Мефодій.
2. Поява письма у східних слов'ян за археологічними знахідками.
3. Іноземні джерела про виникнення письма у східних слов'ян.

Проблемні питання

1. Які історичні умови сприяли появі писемності у східних слов'ян?
2. Яку роль відіграло поширення християнства у створенні слов'янської писемності?
3. Чим пояснити різноманітність систем слов'янського письма?

Завдання для самостійної роботи

1. З навчальних посібників з спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін накреслити у конспектах порівняльну таблицю графіки глаголичного та кириличного письма.

2. Встановити відмінності графіки глаголиці та кирилиці.

Література для опрацювання

1. Бондаренко Г. Палеографія // Спеціальні історичні дисципліни. Луцьк: Волинський державний університет ім. Лесі Українки, 1997. С.9–41.
2. Кріль М. Основи палеографії. Львів, 1995. С. 7–14.
3. Мельник Я. Церковнослов'янська мова. Буквар та читанка. Посібник для початкового вивчення церковнослов'янської мови. Львів: Львів-Манускрипт, 2021. 144 с.
4. Палеографія // Спеціальні історичні дисципліни: довідник: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / І.Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В.В. Томазов, М.Ф. Дмитрієнко та інші. Київ: Либідь, 2008. С. 408–415.
5. Спеціальні історичні дисципліни: навч. посібник / За ред. В.О.Замлинського, М.Ф. Дмитрієнко. Київ: НКМ ВО, 1992. С.236–242.
6. Кравченко Н.М., Ташина Н.С. Докирилівський напис на прясливі з ранньослов'янського поселення Обухів // Археологія. 2001. № 2. С. 144–147.

При підготовці першого питання спробуйте з'ясувати передумови зародження фонетичного письма. Для цього необхідно звернути увагу на два інші важливі етапи формування писемності – піктографію та ідеографію, що використовувалися до запровадження фонетики. Охарактеризуйте передумови виникнення фінікійського письма та найбільш характерні риси фінікійського алфавіту. Зверніть увагу на час появи давньогрецького письма та його особливості. Дайте відповідь на запитання, яка роль грецького письма у формуванні писемності багатьох народів світу.

Що стало передумовою зародження писемності у східних слов'ян? Охарактеризуйте відомі вам свідчення грецьких, арабських, перських та інших авторів про існування фонографічної писемності у слов'ян до

формування слов'янської азбуки Кирилом та Мефодієм. Зверніть увагу на місіонерську діяльність братів-просвітителів до Великої Моравії, що розпочалася 863 р. За яких обставин створена ними слов'янська азбука поширилася на території Києво-руської держави?

При підготовці другого питання семінарського заняття з'ясуйте походження терміну “глаголиця”, особливості графіки глаголичних літер, види цього письма та гіпотези про походження давнього слов'янського алфавіту. Охарактеризуйте найдавніші відомі людству пам'ятки глаголичного письма: Київські листки, Зографське чотириєвангеліє, Маріїнське євангеліє, Асеманієво євангеліє, Збірник Клоца, Сінайський псалтир та Сінайський требник тощо. За яких обставин вони були введені до наукового обігу та чому одержали саме такі назви? Де вони зберігаються на сьогоднішній день?

При підготовці третього питання семінарського заняття необхідно з'ясувати походження терміну “кирилиця”, джерела формування кириличного алфавіту та його структуру, звернути увагу на найбільш давні та відомі пам'ятки кириличного письма. Зокрема, Добруджанський напис, Хіландарські листки, Остромирово євангеліє, Савину книга тощо. За яких обставин вони були введені до наукового обігу та чому одержали саме такі назви? Де вони зберігаються на сьогоднішній день? Окрім цього, висвітлюючи дане питання потрібно з'ясувати полярні концепції дослідників щодо того яка з двох слов'янських азбук виникла раніше. Якими аргументами вони підкріплюють свої твердження? Яка концепція виникнення першої слов'янської азбуки на Вашу думку є більш переконливою?

ОСНОВНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ ГРАФІКИ І ПАМ'ЯТКИ КИРИЛИЧНОГО ПИСЬМА

Основні поняття: палеографія, фонетичне письмо, кирилиця, устав, півустав, скоропис, громадянський шрифт, пергамент, береста, папір, рукопис, орнамент.

Проблеми для обговорення

1. Устав та його еволюція протягом XI–XIV століть.
2. Зовнішні ознаки пам'яток писемності Київської держави XI–XV століть (матеріали і знаряддя для письма, прикраси і формат рукописів, особливості написання цифр, мініатюри, в'язь та ін.).
3. Характерні риси півустава, його різновидності: старший, молодший, біглий тощо.
4. Скорописне письмо: етапи розвитку, особливості графіки та поширення в Україні.
5. Громадянський шрифт.

Теми рефератів

1. Папірус: особливості виготовлення і використання, відомі пам'ятки.
2. Пергамент: особливості виготовлення і використання, відомі пам'ятки.
3. Берестяні грамоти: особливості виготовлення і поширення, відомі знахідки.
4. Орнамент і його стилі.

Проблемні питання

1. Чим зумовлений перехід від уставного до півустанового письма, пізніше – до скоропису?
2. В чому полягає відмінність графіки давнього кириличного письма від сучасного українського?
3. Який вплив відіграв географічний фактор у розвитку графіки кирилівського письма?

Завдання для самостійної роботи

1. Скласти в конспектах з спеціальних історичних дисциплін порівняльну таблицю особливостей графіки раннього (XI–XII ст.) і пізнього (XIII–XIV ст.) уставів та півуставу.
2. Записати літерами кириличного алфавіту в конспектах такі числа: 1) 2365 2) 1893 3) 3244 4) 4280 5) 5960 6) 6011 7) 7510 8) 8652 9) 9140 10) 1186 11) 1034 12) 1242 13) 1360 14) 1406 15) 1516 16) 1684 17) 1713 18) 1853 19) 1927 20) 2039 21) 2160 22) 2238 23) 2349 24) 2487 25) 2513 26) 2662 27) 4573 28) 6498 29) 1586 30) 1752 31) 2186 32) 3458 33) 1731 34) 1826 35) 3157 36) 6392.

Порядковий номер вказаного числа відповідає порядковому номеру, за яким студент записаний до журналу академічної групи.

Література для опрацювання

1. Бондаренко Г. Палеографія // Спеціальні історичні дисципліни. Луцьк: Волинський державний університет ім. Лесі Українки, 1997. С. 9–41.
2. Іванова О. Філігранологічний аналіз рукописів кириличної писемності XVI ст. (за матеріалами рукописів з фондів Інституту Рукопису НБУВ) // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: збірник наукових праць. Київ, 2013, вип. 22. С. 616–629.

3. Кріль М. Основи палеографії. Львів, 1995. С. 7–14.
4. Мацюк О.Я. Італійський папір в Давній Русі та в Україні в XIII–XIV ст. // Український археографічний щорічник. Вип. 1. Київ: Наук. думка, 1992. С. 129–133.
5. Мельник Я. Церковнослов'янська мова. Буквар та читанка. Посібник для початкового вивчення церковнослов'янської мови. Львів: Львів-Манускрипт, 2021. 144 с.
6. Палеографія // Спеціальні історичні дисципліни: довідник: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / І.Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В.В.Томазов, М.Ф. Дмитрієнко та інші. Київ: Либідь, 2008. С. 408–415.
7. Панашенко В.В. Палеографія українського скоропису другої половини XVII ст. (на матеріалах Лівобережної України). Київ: Наук. думка, 1974. 112 с.

При підготовці семінарського заняття варто особливу увагу звернути на працю “Палеографія // Спеціальні історичні дисципліни: довідник: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / І.Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В.В.Томазов, М.Ф. Дмитрієнко та інші. Київ: Либідь, 2008. С. 408–415” та підручник (Мельник Я. Церковнослов'янська мова. Буквар та читанка. Посібник для початкового вивчення церковнослов'янської мови. Львів: Львів-Манускрипт, 2021. 144 с.) розміщений на сайті університетської бібліотеки, оскільки в них подано змістовну інформації про основні типи кириличного письма та його графіку.

При підготовці першого питання необхідно дати визначення терміну “устав”, звернути увагу на особливості графіки літер, оформлення тексту, еволюцію уставного письма впродовж XI–XIV століть. З'ясуйте найбільш характерні відмінності між старшим та молодшим уставом. Назвіть відомі Вам пам'ятки кириличного письма Київської держави виконані уставом.

При підготовці другого питання зверніть увагу на особливості оформлення писемних пам'яток у Києво-руській державі у XI–XII

столітті, зокрема на графіку літер, якими писали книги та канцелярські документи, чорнила та фарби, якими користувалися писарі, знаряддя для письма (гусячі пера, олівці), матеріали. Знайдіть інформацію про те, якою була технологія виготовлення матеріалів та знарядь для письма.

При характеристиці зовнішніх ознак писемних пам'яток зазначеного часового проміжку дайте визначення таким поняттям, як орнамент, заставка, кінцівка, ініціал, мініатюра, польова квітка, книга. Які орнаментальні стилі при оформленні рукописних книг XI–XII століття використовувалися в Києво-руській державі? Розкрийте їхні характерні особливості. Чи використовували митці того часу при оформленні книг мініатюру? Які відомі писемні пам'ятки XI–XII століття містять книжкові мініатюри. Розкрийте особливості виготовлення та оздоблення палітурок.

Також зверніть увагу на характерні особливості графіки літер кириличного письма, що використовувалися для написання книг та документів, на появу нового матеріалу для письма (паперу), особливості його виготовлення та найбільш характерні зовнішні ознаки. При цьому також необхідно звернути увагу на типові для XIII–XV ст. орнаментальні стилі, що використовувалися при оформленні рукописних книг: тератологічний та балканський. Розкрийте їхнє походження та характерні риси. Якими були особливості виконання мініатюр? Дайте визначення терміну “в'язь” та розкрийте основні її прийоми.

При підготовці третього питання зверніть увагу на особливості графіки півуставного письма, використання скорочень у тексті, розділових знаків, читання та розуміння тексту. З'ясуйте відмінності

між старшим, молодшим та біглим півуставом.

При підготовці четвертого питання необхідно розкрити передумови виникнення скорописного письма, особливості графіки, використання скорочень та лігатур, найважливіші методи скорочення слів. З'ясуйте основні етапи формування українського скоропису, найбільш характерні його види: звичайне, парадне, каліграфічне, недбале письмо.

При підготовці п'ятого питання потрібно дати визначення поняттю “громадянський шрифт”, звернути увагу на історичні передумови його виникнення та запровадження, еволюцію громадянського шрифту впродовж XVIII ст., найбільш типові його почерки, графіку літер, використання розділових знаків. Назвіть працю, яку вперше на території України надрукували громадянським шрифтом. Який вплив громадянський шрифт мав на формування сучасного українського письма?

КОДИКОЛОГІЯ ЯК СПЕЦІАЛЬНА ІСТОРИЧНА ДИСЦИПЛІНА

Основні поняття: кодикологія, кодекс, книга, скрипторій, фоліант, заставка, кінцівка, ініціал, мініатюра, орнамент, в'язь, старовізантійський орнамент, клаузури, пуклі, тератологічний орнамент, нововізантійський орнамент, балканський орнамент, квітковий орнамент, стародрукований орнамент.

Проблеми для обговорення

1. Становлення кодикології як спеціальної історичної дисципліни.
2. Формат рукопису і підготовка тексту. Виготовлення палітурки.
3. Орнаментальні прикраси в середньовічних кириличних рукописних книгах.
3. Період сакрального статусу української рукописної книги (XI – середина XVI ст.).
4. Період десакралізації української рукописної книги (друга половина XVI – XVIII ст.).

Теми рефератів

1. Осередки українського книгописання (X–XVIII ст.).

Література для опрацювання

1. Арістов В.Ю. Коли і як виник Початковий літописний звід // Український історичний журнал. 2015, вип. 2. С. 148–162.
2. Запаско Я.П. Пам'ятки книжкового мистецтва. Українська рукописна книга. Львів, 1995.
3. Дубровіна Л. Кодикологія і кодикологія української рукописної книги. Київ, 1992.
4. Дубровіна Л. Кодикологія та кодикографія // Спеціальні історичні дисципліни: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ, 2008. С 317–

5. Графічні книжкові зображення // Історичне джерелознавство: підручник для студентів вищих навчальних закладів / Я.С.Калакура, І.Н.Войцехівська, С.Ф.Павленко та ін. Київ: Либідь, 2017. С. 223–230.
6. Ковальчук Г. Дослідження стародруків та рідкісних видань з історії атрибуції книжкових пам'яток // Український історичний журнал. 2021. Вип. 3. С.148–156.
7. Мельник Я. Церковнослов'янська мова. Буквар та читанка. Посібник для початкового вивчення церковнослов'янської мови. Львів: Львів-Манускрипт, 2021. 144 с.
8. Солонська Н. Бібліотечна культура та книжкове надбання Київської Русі в контексті церковно-релігійного процесу епохи: історико-географічний зріз // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: збірник наукових праць. Київ, 2005, вип. 12. С. 59–72.
9. Фрис В. Історія кириличної рукописної книги в Україні. Львів, 2003.
10. Фрис В. Зі спостережень над репертуаром, історією створення і розвитком української рукописної книги XVI – першої половини XVII ст. // Записки НТШ. 1997, т. 233. С. 215–238.

При підготовці семінарського заняття варто особливу увагу звернути на монографію В.Фрис “Історія кириличної рукописної книги в Україні”, оскільки в ній можна знайти чимало інформації як про формування кодикології як спеціальної історичної дисципліни, так і про процес виготовлення та зміст рукописних книг.

При висвітленні першого питання семінарського заняття потрібно дати визначення поняттю “кодикологія”, з'ясувати час коли кодикологія почала формуватися як спеціальна історична дисципліна, розповісти про провідні центри дослідження рукописних книг в Європі загалом та в Україні зокрема, провідних фахівців у цій галузі та їхні дослідження.

Окрім цього при підготовці цього питання з'ясуйте, що розуміють під поняттями “археографічний опис рукописної книги”, за яких умов він здійснюється і які найважливіші відомості дослідник повинен зафіксувати при здійсненні археографічного опису рукописної книги.

При висвітленні другого питання семінарського заняття необхідно розповісти, яким був формат пергаментної та паперової рукописних книг, як працював писар над текстом книги, звернути увагу на технологію виготовлення палітурки та її оздоблення.

При висвітленні третього питання семінарського заняття потрібно дати визначення поняттю “орнамент”, розповісти про основні його складові, прослідкувати за зміною орнаментациї українських рукописних книг упродовж XI–XVIII ст. При цьому охарактеризувати особливості давньоруського, тератологічного, нововізантійського, балканського, квіткового та стародрукованого орнаментів.

При підготовці четвертого питання семінарського заняття необхідно звернути увагу на особливості створення та зміст українських рукописних впродовж XI – першої половини XVI ст., найважливіші центри книгописання. Охарактеризуйте найбільш цікаві та знакові релігійні та світські рукописи українського походження: Устав Студійський, Чудовський Псалтир, Шестоднєв, Реймське Євангеліє, Остромирово Євангеліє, Мстиславове Євангеліє, Юрійське Євангеліє, Галицьке Євангеліє, Ізборник 1073 р., “Слово про закон і благодать”, “Повість временних літ”, Галицько-Волинський літопис, “Життя і мандрівка ігумена Даниїла, Руськія земля ігумена в Святу Землю”, “Слово о полку Ігоревім”. Чи збереглися вони до сьогодення? В яких наукових установах знаходяться?

При підготовці п'ятого питання семінарського заняття необхідно звернути увагу на особливості створення та зміст українських рукописних книг впродовж другої половини XVI–XVIII ст., найважливіші центри книгописання. Охарактеризуйте найбільш цікаві та знакові світські та релігійні рукописи українського походження цього періоду: Пересопницьке Євангеліє, Євангелія учительські, Густинський літопис, козацькі літописи, щоденники Якова Марковича, Миколи Ханенка, Пилипа Орлика, рукописні праці Івана Вишенського,

Герасима Смотрицького, Граматики Івана Ужевича, Граматику Михайла Березовського тощо. Чи збереглися вони до сьогодення? В яких наукових установах знаходяться? Назвіть причини занепаду книгописання в Україні в другій половині XVIII ст.

ОСНОВИ НЕОГРАФІЇ

Основні поняття: неографія, автограф, диктофон, почерк, чернетка, графологія, стенографія, факсиміле.

Питання для обговорення

1. Неографія як спеціальна історична дисципліна. Сучасні матеріали для письма: виникнення та еволюція.
2. Знаряддя для письма: металеві пера, олівці, кулькові ручки.
3. Способи запису.
4. Графіка сучасного письма. Різноманітність почерків, їх індивідуальні особливості.

Темати рефератів

1. Стенографія: походження, особливості використання при вивченні історичних подій, явищ і процесів.
2. Використання комп'ютерної техніки для створення писемних пам'яток.

Література для опрацювання

1. Бондаренко Г. В. Спеціальні історичні дисципліни. Луцьк: Вежа-Друк, 2015. 424 с.
2. Історія кулькової ручки: від 12 століття і до сьогодні // Режим доступу: <https://universe.zp.ua/istorija-kulkovoi-ruchki-vid-12-stolittja/>
3. Історія розвитку олівця // Режим доступу: <https://ak.ua/news/istoriya-rozvitku-olivtsya>
4. Мацюк О. Папір та філіграні на українських землях (XVI – початок XX ст.). Київ: Наукова думка, 1992. 352 с.
5. Неографія // Спеціальні історичні дисципліни: навч. посібник / За

ред. В.О. Замлинського, М.Ф. Дмитрієнка. Київ: НМК ВО, 1992. С.200–216.

6. Основи палеографії: Навчальний посібник / М. М. Кріль. Київ: ІСДО, 1995. 196 с

При висвітленні першого питання семінарського заняття необхідно розкрити суть неографії як наукової дисципліни та окреслити коло дослідників, що зробили внесок у її формування; історію виникнення та еволюцію матеріалів для письма, що використовувалися впродовж ХІХ – поч. ХХІ ст.: паперу та грифельної дошки. З'ясуйте їхнє значення в процесі роботи державних та освітніх установ зазначеного часового проміжку.

При висвітленні другого питання семінарського заняття дайте характеристику знаряддям для письма ХІХ – поч. ХХІ ст., зокрема, металевим перам, олівцям, кульковим ручкам, фломастерам тощо. Зверніть увагу на історію їхнього виникнення, процес вдосконалення, специфіку використання. Які засоби для письма найчастіше використовуються сьогодні?

При підготовці третього питання семінарського заняття проаналізуйте основні способи запису ХІХ – поч. ХХІ ст., які можуть бути виконані за допомогою писаря, друкарської машинки, магнітофону, комп'ютера тощо. Коли і ким були винайдені технічні засоби, що вдосконалили процес записування інформації? Які з них використовуються на сьогоднішній день? Назвіть технічні засоби запису, які сьогодні вважаються пережитком минулого. Що таке стенографія і яка її роль в процесі фіксації інформації кінця ХVІІІ – поч. ХХ ст. Назвіть дві основні системи стенографії та основні етапи її становлення впродовж зазначеного часового проміжку.

При висвітленні четвертого питання семінарського заняття

дайте визначення поняттю почерк, з'ясуйте від чого залежить почерк тієї чи іншої людини. Що таке графологія? Чи впливає на почерк характер людини? В чому полягає суть та значення графічної або почеркознавчої експертизи для фахівця історика?

СИСТЕМА ЛІКУ ЧАСУ В УКРАЇНІ

Основні поняття: хронологія історична, час, доба, тиждень, місяць, рік, ера, березневий, вересневий та ультраберезневий стилі, індікти.

Проблеми для обговорення

1. Уявлення про час у східних слов'ян.
2. Візантійський календар, прийняття його східними слов'янами. Поняття березневого, вересневого та ультраберезневого стилю.
3. Давньоруська система рахунку часу.
4. Особливості запровадження григоріанського календаря на українських землях в XVI – на початку XX ст.

Теми рефератів

1. Вплив християнства на українську народну хронологію.
2. Особливості запровадження григоріанського календаря на українських землях в XVI – на початку XX століття.

Проблемні питання

1. Чим пояснюється відмінність назв місяців григоріанського календаря в українській, російській та інших слов'янських мовах?
2. Чому саме візантійський календар був прийнятий східними слов'янами?
3. Які елементи давньоруської системи ліку часу використовуються в новітній хронології в Україні?

Завдання для самостійної роботи

1. Складіть порівняльну таблицю назв місяців та днів тижня римського, сучасних українського та російського календарів.

Література для опрацювання

1. Войцехівська І. Хронологія історична // Спеціальні історичні дисципліни: довідник: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / І.Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В.В.Томазов, М.Ф. Дмитрієнко та інші. Київ: Либідь, 2008. С. 514–519.
2. Климишин І. Наші календарні проблеми (тепер і 700 років тому). Івано-Франківськ, 2000. 44 с.
3. Климишин І.А. Актуальні проблеми календаря, хронології та пасхалії. Івано-Франківськ, 1999 С. 13–17.
4. Островерхов А. Календар і служба часу в Ольвії // Київська старовина. 1992, № 2. С. 9–100.
5. Хронологія // Спеціальні історичні дисципліни / За ред. О.Замлинського, М.Ф. Дмитрієнко. Київ: НМК ВО, 1992. С. 290–296.
6. Скуратівський В.Т. Місяцелік: український народний календар. Київ, 1992. 208 с.
7. Перехрест О.Г. Історична хронологія: навчальний посібник для студентів історичних факультетів. Черкаси, 2004. 144 с.
8. Шереметьєва Л.Д. Дослідження народного календаря та його значення для української етнографічної хронології // Історичні джерела та їх використання. 1972. Вип. 7. С. 115–125.

При підготовці семінарського заняття особливу увагу варто звернути на праці дослідника І.Климишина, які зазначені у переліку рекомендованої літератури. Готуючи відповідь на перше питання семінару спробуйте з'ясувати найдавніші уявлення про час у східних слов'ян, зокрема, про рік, місяць, добу. Обґрунтуйте свої твердження інформацією із джерел. Яку календарну систему використовували давні слов'яни: місячну, сонячну чи місячно-сонячну?

При підготовці другого питання семінарського заняття охарактеризуйте особливості візантійського календаря. За яких умов і

чому він був запроваджений у Києво-руській державі? Дайте визначення поняттям березневого, вересневого та ультраберезневого стилів.

При підготовці третього питання семінарського заняття
з'ясуйте коли і за яких умов у Києво-руській державі використовували для обліку часу березневий, вересневий та ультраберезневий стилі? На яку дату припадав початок року у східних слов'ян? Коли на території України почали використовувати еру від народження Христа та рахувати новий рік з 1 січня? Що таке "індикт"? Чи використовували його для обліку часу у східних слов'ян?

При підготовці третього питання семінарського заняття
охарактеризуйте основні відмінності між юліанським і григоріанським календарями та особливості їхнього використання у європейських державах. Спробуйте дати відповіді на запитання коли і за яких умов на території Наддніпрянщини та на західноукраїнських землях було запроваджено григоріанський календар? Як ставилося українське населення до щойно запроваджених календарів?

МЕТОДИКА ХРОНОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Основні поняття: ера, візантійська ера, константинопольська ера, старий стиль, новий стиль, березневий, вересневий та ультраберезневий роки, індікти, календи, нони, іди, “рука Дамаскіна”, вруцелето, коло Сонця.

Проблеми для обговорення

1. Методика переведення стародавніх дат у джерелах на сучасну систему літочислення:
  - з ери “від створення світу” на еру “від Різдва Христового”;
  - з юліанського календаря (старого стилю) на григоріанський (новий стиль);
  - з березневого, вересневого та ультраберезневого років візантійської ери.
2. Переведення на сучасне літочислення дат, поданих через індікти.
3. “Рука Дамаскіна”. Коло Сонця і вруцелето. Особливості встановлення дат Пасхи.
4. Переведення на сучасну систему літочислення дат, поданих за мусульманським календарем.

Теми рефератів

1. Засоби визначення і уточнення дат подій. Використання свідчень про затемнення та інші астрономічні явища, церковні свята.
2. Мусульманський календар і його співвідношення з григоріанським.

Проблемні питання

1. Яким чином можна перевести дати давньоруських літописів на

сучасну систему літочислення?

2. Проаналізуйте загальні принципи використання хронологічних таблиць і переведення дат з однієї системи літочислення на іншу.

3. В чому полягає відмінність григоріанського від юліанського стилю?

4. Чим відрізняється лік днів в календарі давніх римлян від сучасної системи? Що собою являють поняття “календи”, “нони”, “іди”?

Завдання для самостійної роботи

1. Перевести давньоруську дату на сучасне літочислення:

1–3) листопад 8748 року   16– 18) 4 квітня 6858 року

4–6) січень 6709 року   19–21) вересень 7123 року

7–9) грудень 6828 року   22–24) 6964 рік

10–12) 7024 рік   25–26) 6724 рік

13–15) листопад 7111 року   27–28) березень 7086 року

2. Перевести дату, подану по юліанському календарю (за старим стилем) в григоріанський календар (новий стиль):

1 – 3) 10 березня 494 року   16–18) 16 травня 1584 року

4 – 6) 18 липня 1105 року   19–21) 4 червня 1681 року

7 – 9) 26 серпня 1209 року   22–24) 21 серпня 1724 року

10 – 12) 7 січня 1319 року   25–26) 16 листопада 1871 року

13 – 15) 24 грудня 1416 року   27–28) 14 грудня 1825 року

3. Визначити день тижня:

а) день Вашого народження;

б) 1 вересня 1939 року – день початку Другої світової війни;

в) 1 листопада 1918 року – Листопадова революція у м Львові.

Див.: Перехрест О.Г. Методика хронологічних досліджень // Історична хронологія: навчальний посібник для студентів історичних факультетів. Черкаси, 2004. С. 96– 129.

Примітка: При виконанні самостійних завдань в конспекти слід записати хід їх розв'язання, пояснити яким чином Ви отримали результат. Номер завдання відповідає порядковому номеру під яким студент записаний в журналі академічної групи.

Література для опрацювання

1. Бондаренко Г. Історична хронологія // Спеціальні історичні дисципліни. Луцьк: Волинський державний університет ім. Лесі Українки, 1997. С.73–96.
2. Кісь Я.П. Хронологія письмових пам'яток західноукраїнських земель XIV–XVIII ст. // Історичні дослідження та їх використання. 1964, вип. 1. С. 211–224.
3. Климишин І. Наші календарні проблеми (тепер і 700 років тому). Івано-Франківськ, 2000. 44 с.
4. Климишин І.А. Актуальні проблеми календаря, хронології та пасхалії. Івано-Франківськ, 1999. С. 17–33.
5. Перехрест О.Г. Методика хронологічних досліджень // Історична хронологія: навчальний посібник для студентів історичних факультетів. Черкаси, 2004. С. 96–129.
6. Хронологія історична // Спеціальні історичні дисципліни: довідник: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / І.Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В.В.Томазов, М.Ф. Дмитрієнко та інші. Київ: Либідь, 2008. С. 514–519.

При підготовці як практичних, так і теоретичних питань семінарського заняття необхідно обов'язково використати підручник “Перехрест О.Г. Методика хронологічних досліджень // Історична хронологія: навчальний посібник для студентів історичних факультетів. Черкаси, 2004. С. 96–129.

При висвітленні першого підпункту першого питання семінарського заняття з'ясуйте, яка легендарна чи історична подія служила точкою відліку для початку обчислення часу у східних слов'ян; коли і ким була запроваджена так звана “християнська ера”, тобто ера “від Різдва Христового”; поясніть методику переведення у

давньоруських джерелах дат з “ери від створення світу” (так званої константинопольської чи давньоруської) на еру “від Різдва Христового”. Наведіть приклади.

При підготовці другого підпункту першого питання семінарського заняття зверніть увагу на історію запровадження юліанського та григоріанського календарів, з’ясуйте найважливіші відмінності між ними та методикау переведення дат з юліанського календаря (старого стилю) на григоріанський (новий стиль). Наведіть приклади.

При висвітленні третього підпункту першого питання семінарського заняття з’ясуйте відмінності між березневим, вересневим та ультраберезневим роками візантійської та сучасним січневим роком; поясніть методикау переведення дат з березневого, вересневого та ультраберезневого років на сучасний календар.

При підготовці другого питання семінарського заняття дайте визначення поняттю “індикт”. З’ясуйте де і коли вперше почали вести облік часу за індіктами? Чому? Коли і ким у Візантії облік часу за індіктами був запроваджений як обов’язковий? Чи використовувався такий спосіб обрахунку часу у Києво-руській державі. Якщо так, то поясніть методикау переведення дат у джерелах, поданих через індікти.

При підготовці третього питання семінарського заняття потрібно використати праці дослідника І.Климишина, які зазначені у переліку рекомендованої літератури. На основі неї з’ясуйте поняття “Рука Дамаскіна”, чи має вона аналоги у слов’янській та інших системах літочислення? Яким чином проводяться календарні розрахунки на основі цього методу? Як визначається коло Сонця та вруцелетто, яке значення вони мали для проведення календарних

обчислень у Києво-руській державі? За якою календарною системою визначають Пасху, чи використовують для цього спеціальні формули? Що таке пасхальна межа?

При висвітленні четвертого питання семінарського заняття охарактеризуйте особливості мусульманського місячного календаря та порівняйте його із загальноприйнятим у сучасному світі григоріанським. В чому полягають найсуттєвіші відмінності між ними. Які формули використовують для переведення дат з мусульманського календаря на григоріанський, і навпаки, із григоріанського календаря на мусульманський.

ГЕНЕАЛОГІЯ

Основні поняття: генеалогія, рід, родовід, герольд, шляхта, династія, гербовник, генеалогічне дерево, генеалогічна таблиця, генеалогічне досье, генеалогічна картка.

Проблеми для обговорення

1. Предмет та завдання генеалогії. Формування генеалогії як спеціальної історичної дисципліни.
2. Становлення та розвиток генеалогії в Україні. Історіографія української генеалогії.
3. Джерела генеалогії.
4. Методика генеалогічного дослідження:
  - а) генеалогічне древо;
  - б) генеалогічні таблиці;
  - в) генеалогічне досье;
  - г) генеалогічні картки.

Теми рефератів

1. Вадим Модзалевський – дослідник української генеалогії.

Проблемні питання

1. Чому практична генеалогія набула найбільшого розвитку в Європі в часи середньовіччя?
2. Які форми фіксації генеалогічної інформації використовують сучасні дослідники?
3. У чому полягає джерельне значення “Малороссийского

родословника” В. Модзалевського?

Література для опрацювання

1. Войтович Л.В. Генеалогія династії Рюриковичів і Гедиміновичів. Київ, 1992. 199 с.
2. Лобко Н. Особливості класифікації генеалогічних джерел // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Київ, 2014, вип. 24. С. 65–72.
3. Лобко Н. Теоретичні та практичні питання реконструкції родоводів українців // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Київ, 2012, вип. 20. С. 133–146.
4. Румянцева В.В. Деякі підсумки розвитку генеалогії // Український історичний журнал. 1987, № 3. С. 89–99.
5. Томазов В. Генеалогія історична // Спеціальні історичні дисципліни: довідник: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / І.Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В.В.Томазов, М.Ф. Дмитрієнко та інші. Київ: Либідь, 2008. С. 123–130.
6. Томазов В. Практично-утилітарна доба генеалогії козацько-старшинських родів (друга половина XVII – перша половина XIX ст.) // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Київ, 2006, вип. 13, ч. 1. С. 128–143.
7. Томазов В. Становлення української генеалогії як наукової дисципліни. Початковий етап // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Київ, 2001, вип. 6–7, ч. 1. С. 91–105.
8. Попик В. Джерела з біографістики, родинної історії та генеалогії в глобальних інформаційних мережах // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Київ, 2015, вип. 26–27. С. 97–112.
9. Українська генеалогія: теорія, методологія, історія та практика. Матеріали генеалогічних читань пам’яті Вадима Модзалевського. Київ, 1996. 165 с.
10. Яковенко Н.М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVI ст. Волинь, Центральна Україна. Київ, 1993. 416 с.

При підготовці семінарського заняття необхідно обов’язково опрацювати праці Валерія Томазова та Наталії Лобко, зазначені в переліку літератури для опрацювання. Висвітлюючи перше питання семінарського заняття з’ясуйте предмет та найважливіші завдання

генеалогії як спеціальної історичної дисципліни. Коли зародилася практична генеалогія? Охарактеризуйте розвиток генеалогії в рабовласницькому та середньовічному суспільствах. Коли з'явилися генеалогічні дерева та таблиці? Який період називають “золотим віком генеалогії”? Чому?

Коли відбулося становлення генеалогії як спеціальної історичної дисципліни? Хто з європейських вчених стояв біля витоків формування генеалогії як наукової дисципліни?

При висвітленні другого питання семінарського заняття зверніть увагу на нагромадження генеалогічних знань на території України впродовж XII– XVIII ст. Назвіть найбільш ґрунтовні праці українських дослідників у галузі генеалогії у XVIII – початку XX ст. Охарактеризуйте основні тенденції розвитку української генеалогії в радянській та сучасній українській історіографії. Назвіть наукові установи, що в різний час досліджували та досліджують різноманітні аспекти української генеалогії.

При висвітленні третього питання семінарського заняття охарактеризуйте найважливіші види писемних джерел, за допомогою яких можна отримати відомості генеалогічного характеру, зокрема, середньовічні літописи та хроніки, гербовники, синодики та поминальники, родословці, знакові родовідні книги та пам'ятки історичної літератури (“Малоросійський родословник” В.Модзалевського), козацькі реєстри, реєстри українських студентів у зарубіжних університетах, метричні книги, документи державних установ, що відали питаннями генеалогії (Розрядний приказ, Палата родовідних справ, Герольдмейстерська контора, департамент Герольдії) та інші. Зверніть увагу на джерела генеалогії в контексті

глобальних інформаційних мереж (стаття В.Полика, зазначена в списку літератури).

При висвітленні четвертого питання семінарського заняття дайте визначення поняттям “генеалогічне древо”, “генеалогічна таблиця”, “генеалогічне досьє”, “генеалогічна картка”. За якою методикою створюються генеалогічні таблиці та інші документи генеалогічного характеру. Які відомості вони фіксують в першу чергу?

***СТАНОВЛЕННЯ РЕГУЛЯРНОГО ГРОШОВОГО ОБІГУ НА
УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У ПЕРІОД ВИНИКНЕННЯ ТА
РОЗВИТКУ КИЇВСЬКОЇ ДЕРЖАВИ***

Основні поняття: нумізматика, монети, гроші, грошовий обіг, арабські дірхеми, соліди, міліарісії, фоліси, денарії, златники, срібляники, гривня.

Проблеми для обговорення

1. Античні, візантійські, куфічні та західноєвропейські монети на території Стародавньої Русі.
2. Найдавніші руські монети: златники і срібляники.
3. Безмонетний період. Срібні зливки як грошово-вагова одиниця. Київська, чернігівська та новгородська гривні.

Теми рефератів

1. Монети Ольвії.
2. Монети Херсонеса.

Завдання для самостійної роботи

Дайте науковий опис давньоруської гривні.

Література для опрацювання

1. Анохін В. Античні монети Північного Причорномор'я // Вісник Національного банку України. 1996, № 6. С. 79–88.
2. Античні монети – свідки історії і шедеври мистецтва // Вісник

Національного банку України. 1997, № 2. С. 58–62.

3. Брайчевський М. Нумізмати́ка в темах давньої історії східнослов'янських племен // Історичні джерела та їх використання. 1964, вип. 1. С. 141–160.

4. Дубиняк Р., Цибаняк П. Грошова система в Україні за княжих часів // Київська старовина. 1992, ч. 4. С. 52–55.

5. Історія грошей і банківництва: підручник / За загальною редакцією проф. Ревенчука С. Київ: Атіка, 2004. С. 104–114.

6. Зубко А. Грошово-вагові системи в Київській Русі // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Київ, 2015, вип. 26–27. С. 327–338.

7. Орлик В. Знахідки монет Понтійської держави Мітрідата Євпатора на території Дніпровського Правобережного Лісостепу // Український історичний журнал. 2020. Вип. 6. С. 93–103.

8. Найдавніші грошово-кредитні операції на території України // Вісник Національного банку України. 1999, № 7. С. 61–64.

9. Шуст Р. Нумізмати́ка: історія грошового обігу та монетної справи в Україні. Навчальний посібник. Київ: Знання, 2007. С. 55–76.

10. Ющенко В., Панченко В. Історія української гривні. Київ: Бібліотека українця, 1999. 96 с.

При підготовці першого питання дайте характеристику грошовому обігу на території Стародавньої Русі до запровадження власного монетного виробництва у Київській державі. Зверніть увагу на грошовий обіг у грецьких містах-колоніях на території Північного Причорномор'я, поширення римських, візантійських та західноєвропейських монет на території сучасної України. З'ясуйте роль арабських дірхемів у встановленні грошового обігу на території Київської держави. Чому ці монети називають куфічними? Які із названих грошових одиниць користувалися найбільшою популярністю? Обґрунтуйте свою відповідь.

При опрацюванні другого питання з'ясуйте передумови запровадження до обігу найдавніших руських монет: златників та срібляників. Дайте характеристику різним типам золотих та срібних

монет Володимира Святославовича, срібних монет Ярослава Мудрого, Святополка Окаянного, Олега-Михайла Тмутараканського. Проаналізуйте написи та зображення на монетах київських та удільних князів, яку інформацію вони дають досліднику, що вивчає історію Київської держави. Скільки на сьогоднішній день виявлено златників та срібляників? В чому полягали особливості технології виготовлення цих монет?

При підготовці третього питання з'ясуйте походження терміну гривня. Охарактеризуйте гривню як вагову та лічильну одиниці. Яке співвідношення гривні з іншими грошовими одиницями, що перебували в обігу на території Київської держави?

Дайте характеристику “безмонетному” періоду XII–XIII ст. на території сучасної України. Чим було зумовлено обмежене використання монет у обмінних операціях впродовж зазначеного часового проміжку та виготовлення срібні зливків. З'ясуйте характерні риси київської, чернігівської, новгородської та інших гривень, при цьому зверніть увагу на їхню вагу, форму та особливості виготовлення. Що зумовило вагові параметри тих чи інших гривень, поширених на території Київської держави.

***ФОРМУВАННЯ МОНЕТНИХ СИСТЕМ ТА ОСОБЛИВОСТІ
ГРОШОВОГО ОБІГУ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ В СКЛАДІ
ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ (XIV – остання чверть XVIII ст.)***

Основні поняття: празькі гроші, напівгроші, литовські денарії, напівгроші коронні, червоний злотий або дукат, тригрошовик, шостак, талер, напівталер, орт, півторагрошок, боратинка, тимф.

Проблеми для обговорення

1. Основні риси грошового обігу в Україні в XIV – останній чверті XVIII ст.
2. Монетне карбування у Київському, Новгород-Сіверському та Подільському удільних князівствах у складі Великого князівства Литовського в XIV ст.
3. Функціонування Львівського монетного двору (друга половина XIV – середина XVII ст.)
4. Грошовий обіг у середовищі українського козацтва. Проблема власної грошової одиниці для козацького війська.

Література для опрацювання

1. Бакалець О. Талер в грошовому обігу України кінця XVI – першої чверті XVIII ст. // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Київ, 2005, вип. 12, ч.1. С. 142–171.
2. Історія грошей і банківництва: підручник / За загальною редакцією проф. Ревенчука С. Київ: Атіка, 2004. С. 120–132; С. 139–146.
3. Зразок З. Сім скарбів з колекції мінц-кабінету Київського університету св. Володимира // Спеціальні історичні дисципліни:

питання теорії та методики. Київ, 2015, вип. 26–27. С. 349–356.

4. Козубовський Г. Монетне карбування в Україні у XIV–XV століттях // Вісник Національного банку України. 1996, № 1. С. 76–83.

5. Козубовський Г. Обрізані празькі гроші в монетному обігу України // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Київ, 2009, вип. 16. С. 190–198.

6. Козубовський Г. Про шляхи надходження празьких грошів до Східної Європи (XIV–XV ст.) // Український історичний журнал, 2012, вип. 5. С. 39–45.

7. Котляр М. Нариси історії обігу й лічби монет на Україні XIV–XVIII ст. Київ: Наукова думка, 1981. 240 с.

8. Краузе С. Монети та грошовий обіг Галичини. Коломия, 2000. С. 37–70.

9. Свешніков І. До історії карбування монет у Львові (за матеріалами Львівського історичного музею) // Історичні джерела та їх використання, 1964, вип. 1. С. 268 – 276.

10. Хромова І. Європейські монети в українському грошовому XIV–XVI ст. // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Київ, 2009, вип. 16. С. 180–189.

11. Шуст Р. Нумізмати́ка: історія грошового обігу та монетної справи в Україні. Навчальний посібник. Київ: Знання, 2007. С. 90–99; С. 147–161.

При підготовці семінарського заняття основну увагу необхідно звернути на підручники “Історія грошей і банківництва: підручник / за загальною редакцією проф. Ревенчука С. Київ: Атіка, 2004” та “Нумізмати́ка: історія грошового обігу та монетної справи в Україні. Навчальний посібник. Київ: Знання, 2007” Р. Шуста.

При підготовці першого питання дайте характеристику грошовому обігу на території України впродовж XIV – першої половині XVII ст. Охарактеризуйте найбільш поширені лічильні одиниці, що використовувалися на українських землях. При цьому зверніть увагу на поширення на її території таких грошових одиниць як празькі гроші, литовські денарії, навгроші, що карбувалися на Львівському монетному дворі, навгроші коронні, які виготовляли

краківські монетарні; дукати, тригрошовики, шостаки, талери, орти, півторагрошовики. З'ясуйте роль третяків та мідних денаріїв у грошовому обігу на території України впродовж зазначеного часового проміжку. Охарактеризуйте грошові реформи 1526, 1578–1580 рр. Які нововведення в грошових розрахунках запровадили королі Сигізмунт I, Сигізмунт II Август, Стефан Баторій, Сигізмунт III Ваза.

Зверніть увагу на монетну ординацію 1650 р. та наступні зміни монетної стопи у 1654, 1658, 1659 рр. Яку роль у грошовій політиці Речі Посполитої відігравали мідні шеляги та срібні злотівки? Назвіть народні назви, що отримали вищевказані грошові одиниці. З'ясуйте як вплинула діяльність орендарів монетних дворів Тіма Лівія Боратіні і Андрія Тимфа на фінансову систему держави. Охарактеризуйте монетне карбування за правління Яна III Собеського, Августа II, Августа III, Станіслава Августа Понятовського та їхній вплив на грошову систему Речі Посполитої та українських земель, що входили до її складу.

При опрацюванні другого питання семінарського заняття зверніть увагу на монетне карбування у Київському, Новгород-Сіверському та Подільському удільних князівствах у складі Великого князівства Литовського в XIV ст. З'ясуйте політичні передумови, що сприяли монетному карбуванню у вищевказаних удільних князівствах впродовж 80-х рр. XIV ст. Зверніть увагу на зовнішні особливості, метрологічні параметри та кількість виявлених на сьогодні монет Володимира Ольгердовича, Дмитра-Корибута, Костянтина Коріятовича тощо. Яку роль у їхньому дослідженні відіграють монетні скарби.

При підготовці третього питання семінарського заняття дайте

спочатку відповідь на запитання: чим було зумовлене функціонування Львівського монетного двору впродовж другій половині XIV – на початку XV ст. Чи збереглися архівні дані, що містять інформацію про його діяльність? Які відомості про Львівський монетний двір вони дозволяють отримати дослідникам? Дайте характеристику монетам, що карбувалися на вищезгаданій монетарні в роки правління Казимира Великого, Владислава Опольського, Людовіка Угорського, Владислава Ягайла. Охарактеризуйте технологію виготовлення монет на Львівській монетарні.

З'ясуйте політичні передумови відновлення роботи Львівського монетного двору 1656–1657 рр. та особливості монетного карбування в цей час. Назвіть орендарів львівської монетарні 1600–1663 рр. і основну її монетну продукцію початку XVII ст.

При опрацюванні четвертого питання охарактеризуйте грошовий обіг у середовищі українського козацтва у середині XVII ст. Яку роль у грошовому обігу відігравали голанські левендальдери, турецькі піастри, башлики і акче. З'ясуйте коло писемних джерел в яких вміщена інформація про карбування монет гетьманом Богданом Хмельницьким, та чи знайдені речові джерела, що підтверджують цю гіпотезу. Охарактеризуйте монетну чеканку за гетьманування Петра Дорошенка та Івана Самойловича. Чи відігравали важливу роль у грошовому обігу севські чехи, відкарбовані 1686 р.

***БОНІСТИКА. ГРОШОВИЙ ОБІГ НА ТЕРИТОРІЇ
УКРАЇНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVII –
НА ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ***

Основні поняття: боністика, паперові гроші, емісія, емітент, номінал, денга, південги, полушка, копійка, єфимка, рубль, полтина, півполтинник, гривна, півгривна, червонець, імперіал, півімперіал, асигнації, кредитні білети, золотий ринський, талер, гульден, крейцер, банкоцетлі, золоті крони, крони, гелери.

Проблеми для обговорення

1. Предмет і завдання боністики. Паперові гроші: історія появи та поширення, цінність як історичного джерела для вивчення політичної та економічної історії країн світу.
2. Грошовий обіг в Україні після союзу з Московською державою. Грошова реформа Петра I та її вплив на грошове господарство українських земель.
3. Монети та паперові гроші на українських землях у складі Російської імперії (XVIII – початок XX ст.).
4. Монетний ринок Галичини, Буковини та Закарпаття в умовах австрійського панування (друга половина XVIII – перша половина XIX ст.).
5. Грошова система Австрійської (Австро-Угорської) імперії в період срібного монометалізму та золотого монометалізму (друга половина XIX – початок XX ст.).
6. Паперові гроші незалежної України. Ювілейні та пам'ятні монети.

Література для опрацювання

1. Голиш Г. Радянське та новітньоукраїнське комеморативне монетокарбування: компаративісткий аспект аналізу // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Київ, 2011, вип. 18. С. 44–51.
2. Гроші в Україні: факти і документи / Дмитрієнко М., Ющенко В. та ін. Київ, 1998. 454 с.
3. Дмитрієнко М. Боністика // Спеціальні історичні дисципліни: довідник: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / І.Войцехівська (кер. авт. кол.), В.В.Томазов, М.Ф.Дмитрієнко та інші. Київ: Либідь, 2008. С. 104–113.
4. Історія грошей і банківництва: підручник / за загальною редакцією проф. Ревенчука С. Київ: Атіка, 2004. С. 140–146; С. 178–189; С. 283–294.
5. Зображення та символіка боністичних джерел // Історичне джерелознавство: підручник для студентів вищих навчальних закладів / Я.С.Калакура, І.Н.Войцехівська, С.Ф.Павленко та ін. Київ: Либідь, 2017. С. 256–261.
6. Комарницька З. Історія грошей: навчальний посібник для студентів вузів. Львів, 1998. 111 с.
7. Краузе С. Монети та грошовий обіг Галичини. Коломия, 2000. С. 58–59; С. 71–88.
8. Кришталь А. Тут друкуються гривні // Вісник Національного банку України. 1996, № 5. С. 22–24.
9. Огуй О. Обіг австрійський паперових грошей у Галичині та на Буковині (1785– 1857 рр.) // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Київ, 2005, вип. 12, ч. 1. С. 172–203.
10. Огуй О., Каглян О., Пивоваров С. Особливості грошового обігу Галичини та Буковини у складі Габсбурзької Австрії // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Київ, 2001, вип. 6–7, ч. 1. С. 170–176.
11. Орлик С. Розмінні марки та казначейські білети в грошовому обігу в Україні в період Першої світової війни // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Київ, 2015, вип. 26–27. С. 141–150.
12. Орлик В. Євген Канкрін і фіскальна політика Російської імперії в Правобережній Україні в другій чверті ХІХ ст. // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Київ, 2006, вип. 13, ч. 2. С. 97–111.

13. Про випуск в обіг національної валюти – гривні // Вісник Національного банку України. 1996, № 5. С. 32–38.

14. Шуст Р. Нумізмати́ка : історія грошового обігу та монетної справи в Україні. Навчальний посібник. Київ : Знання, 2007. С. 162–209; С. 211–236; С. 298–325; С. 327–351.

При підготовці семінарського заняття основну увагу необхідно звернути на такі підручники: “Дмитрієнко М. Боністика // Спеціальні історичні дисципліни: довідник : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / І. Войцехівська (кер. авт. кол.), В. В.Томазов, М. Ф. Дмитрієнко та інші. Київ: Либідь, 2008”, “Історія грошей і банківництва: підручник / за загальною редакцією проф. Ревенчука С. Київ: Атіка, 2004” та “Нумізмати́ка: історія грошового обігу та монетної справи в Україні. Навчальний посібник. Київ: Знання, 2007” Р. Шуста.

При опрацюванні першого питання семінарського заняття спочатку необхідно з'ясувати предмет та завдання боністики, особливості її формування як наукової дисципліни. При цьому зверніть увагу на наукові установи, громадські організації та окремих науковців, що займалися колекціонуванням та дослідженням паперових грошових знаків та цінних паперів. Назвіть найбільш поширені схеми класифікація бон. Які з них найбільш доречно застосовувати при вивченні паперових грошових знаків та цінних паперів?

Зверніть увагу на історію появи та поширення паперових грошових знаків в різних країнах світу, на основні їхні переваги та недоліки в порівнянні із монетами та найбільш характерні ознаки бон: емблематичні, палеографічні, хронологічні, метрологічні, орнаментальні, філігранологічні, епіграфічні, дипломатичні, орфографічні.

З'ясуйте джерелознавче значення паперових грошей, зокрема, їх важливість для вивчення економічних, соціально-політичних, культурних аспектів історії людства. Яким чином дослідник може отримати інформацію про емітентів, встановити причини, час і обставин емісії окремих грошових знаків?

При підготовці другого питання розкрийте особливості грошового обігу на території Московської держави починаючи з 30х рр. XVI до кінця XVII ст. При цьому зверніть увагу на монетну реформу Олени Глинської. Назвіть монети, що відігравали провідну роль у грошовому обігу до середини XVII ст. Охарактеризуйте грошовий обіг в Україні після союзу з Московською державою. Чому “єфимка” стала однією із найпопулярніших монет на українських землях? Розкрийте суть грошової реформи російського царя Олексія Михайловича. Як проводився обмін срібних монет на мідні та до яких соціальних наслідків це привело? Чому народне повстання в Москві 1662 р. отримало назву Мідний бунт. З'ясуйте чи перебувала в обігу на території Наддніпрянщини у другій половині XVII ст. іноземна валюта? Якщо так, то назвіть найбільш популярні монетні номінали.

Охарактеризуйте особливості грошової реформи Петра I, яка тривала з 1698 до 1718 р., та її вплив на грошове господарство українських земель. Назвіть назви нових монет, що з'явилися в Росії наприкінці XVII – початку XVIII ст. Як змінилося їхнє зовнішнє оформлення. З'ясуйте значення рубля, полтини, півполтинника, гривни, півгривни, червонця, імперіалів та напівімперіалів у грошовому обігу на українських землях наприкінці XVII – першій половині XVIII ст.

При опрацюванні третього питання охарактеризуйте грошове господарство українських земель у складі Російської імперії у другій

половині XVIII – на початку XX ст. У чому полягали особливості монетної чеканки за Катерини II, Павла I, Олександра I, Миколи I? Проаналізуйте суть та наслідки грошових реформ Російській імперії у 1840 р. та 1895 – 1897 рр. Яке значення для держави, загалом, та українських земель, зокрема, мало запровадження в Російській імперії золотого монометалізму? Назвіть золоті, срібні та мідні монети, які перебували в обігу в державі на початку XX ст. Охарактеризуйте фінансову систему Росії під час Першої світової війни.

З'ясуйте обставини появи перших паперових грошових документів в Російській імперії 1769 р. Охарактеризуйте особливості зовнішнього оформлення перших російських асигнацій. Вкажіть розміри емісії асигнацій за Катерини II, Павла I, Олександра I. Назвіть обставини, що зумовили запровадження до обігу депозитних та кредитних білетів у 40-х рр. XIX ст. Як змінилися паперові російські грошові знаки внаслідок реформи 1895–1897 рр.? Поясніть якими економічними факторами була зумовлена величезна емісія паперових грошових знаків впродовж Першої світової війни. З'ясуйте значення паперових грошей на українських землях у другій половині XVIII – початку XX ст.

При опрацюванні четвертого питання семінарського заняття в першу чергу зверніть увагу на монетний статут від 7 травня 1750 р., що регламентував карбування монет у австрійських володіннях впродовж другої половини XVIII – першої половини XIX ст. Яким було співвідношення між основними грошовими одиницями держави: талером, гульденом або золотим римським, крейцером? Дайте характеристику метрологічним параметрам та зовнішньому оформленню найпопулярнішої австрійської монети – талера Марії Терезії. Чим була зумовлена масова емісія банкнотів 1762 р.

З'ясуйте особливості запровадження австрійських монет та банкнот на території Галичини, Буковини та Закарпаття наприкінці XVIII ст. З якою метою проводилася емісія регіональних монет, призначених спеціально для грошового ринку Галичини. Впродовж якого терміну відбувався обмін польської монети на австрійську і яким було співвідношення при цьому між польськими і австрійськими грошовими одиницями.

Охарактеризуйте суть грошової реформи 1815–1816 рр. у Австрійській імперії та на українських землях, що входили до її складу та особливості монетного карбування за правління Фердинанда I (1835–1848 рр.). Дайте характеристику фінансовому становищу держави під час революційних подій 1848–1849 рр.

При підготовці п'ятого питання семінарського заняття зверніть увагу на особливості функціонування грошової системи Австрійської (Австро-Угорської) імперії в період срібного монометалізму. З'ясуйте суть віденської монетної конвенції від 24 січня 1857 р. між Австрією та державами Німецького Митного Союзу та імператорського патенту від 1 грудня 1858 р., що запроваджував нову австрійську валюту. Які зміни відбулися у метрологічних параметрах емісії австрійських монет та у співвідношенні між різними номіналами? З якою метою було запроваджено до обігу золоті крони і золоті напівкрони. З'ясуйте реальну вартість паперових грошових знаків при обміні на повновартісну монету. Охарактеризуйте зміни, що відбулися в організації монетно-грошового господарства після утворення дуалістичної імперії 1867 р.

З'ясуйте передумови запровадження в Австро-Угорській імперії золотого монометалізму та суть та наслідки грошової реформи 1892–

1893 р., особливості грошового обігу на західноукраїнських землях в період функціонування золотої кронувої валюти наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. Назвіть основну грошово-лічильну одиницю, що була запроваджена 1893 р. та розмінну до неї монету. Охарактеризуйте особливості монетного обігу в Австро-Угорщині під час Першої світової війни.

При опрацюванні шостого питання семінарського заняття спробуйте прослідкувати за формуванням грошової системи незалежної України, зокрема, створенням власної банківської системи, запровадженням у готівковий обіг тимчасової (перехідної) грошової одиниці – українського купоно-карбованця, створенням Банкнотної фабрики та Банкнотно-монетного двору Національного банку України. Коли було запроваджено до обігу національну грошову одиницю – гривню? Зверніть увагу на особливості оформлення лицьового та зворотного боків банкнот номіналом 1,2, 5, 10, 20, 50, 100 гривень. Коли було запроваджено в обіг банкноти номіналом 200, 500, 1000 гривень та в чому полягають особливості їхнього зовнішнього вигляду? Чому відбулася зміна дизайну української гривні, починаючи з 2003 р.? Розкрийте особливості карбування сучасних ювілейних та пам'ятних монет (для цього необхідно опрацювати інформаційні ресурси Національного банку України та статтю Г. Голиша (Радянське та новітньоукраїнське комеморативне монетокарбування: компаративісткий аспект аналізу).

ФАЛЕРИСТИКА

Основні поняття: фалеристика, фалера, орден, нагорода, відзнака, знак ордена, ступені ордена, девіз.

Проблеми для обговорення

1. Фалеристика як спеціальна історична дисципліна.
2. Першопочатки нагородної справи в Україні.
3. Ордени Російської імперії.
4. Українські нагороди доби визвольних змагань 1917–1921 рр.
Відзнаки УПА.
5. Нагороди УРСР та СРСР.
6. Сучасна система державних нагород в Україні.

Завдання для самостійної роботи

1. Дайте визначення поняттю “знак ордена”. Наведіть приклади.
2. Опишіть відзнаки Президента України.

Література для опрацювання

1. Будзало В. Орден “За заслуги” (до 10-річчя першої нагороди незалежної України) // Український історичний журнал, 2002, № 6. С. 78–91.
2. Будзало В. Історія ордена Трудового Червоного прапора УСРР (1921–1933 рр.) / Український історичний журнал, 1996. С. 75–89.
3. Дмитрієнко М., Іщенко Я. Фалеристика // Спеціальні історичні дисципліни: довідник: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / І. Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В. В. Томазов, М. Ф. Дмитрієнко та інші. Київ : Либідь, 2008. С. 486–494.
4. Закон України “Про державні нагороди України” від 16 березня 2000 р.

5. Климкевич Р. Найвищі відзнаки Західно-Української Народної Республіки // Український історик, 1968, ч. 1–4. С. 119–120.
6. Кучерук О. Історія відзнаки Української Народної Республіки “Хрест Симона Петлюри” // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Київ, 2006, вип. 12, ч. 2. С. 383–395.
7. Нагороди України // Пам’ятки України: історія та культура, 1995. № 2.
8. Нагороди України: історія, факти, документи. У 3-х тт. / Дмитрієнко М. та ін. Київ, 1996.
9. Соловей С. Відзнаки УНР // Архіви України, 1992, № 1–3. С. 61–68; № 5–6. С. 62–66.
10. Тинченко Я. Залізний хрест “За зимовий похід і бої” // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Київ, 2013, вип. 22. С. 604–613.
11. Українська фалеристика. З історії нагородної спадщини. У двох книгах. Кн. 1. Київ: Либідь, 2004. 480 с.
12. Чмир М. Військові нагороди в Західноукраїнській Народній Республіці (1918–1919 рр.) // Український історичний журнал, 1999, № 5. С. 50–56.

Основну увагу необхідно звернути на підручник: “Дмитрієнко М., Іценко Я. Фалеристика // Спеціальні історичні дисципліни: довідник: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / І.Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В. В. Томазов, М. Ф. Дмитрієнко та інші. Київ: Либідь, 2008. С. 486–494”.

При підготовці першого питання семінарського заняття дайте визначення поняттю “фалера”. З’ясуйте, яку інформацію про фалеристичні відзнаки зафіксовано “Історії” Геродота, “Природничій історії” Плінія та працях інших вчених. Охарактеризуйте нагородні традиції Стародавніх Греції та Риму. Які нагороди були найпрестижнішими в епоху Середньовіччя. Коли з’являються релігійні та світські ордени. Назвіть найпрестижніші європейські нагороди XIV–XVI ст. З’ясуйте предмет та завдання фалеристики як наукової дисципліни.

Дайте відповідь на запитання хто і коли вперше запровадив

термін “фалеристика” до наукового обігу. Назвіть перші фахові дослідження в галузі фалеристики. З’ясуйте внесок українських вчених у розвиток фалеристики як науки. Яке значення для дослідників цієї дисципліни має статистика нагороджених. Зробіть класифікація сучасних нагород.

При підготовці другого питання семінарського заняття
охарактеризуйте систему заохочень найкращих воїнів у Київській та Українській козацькій державах.

При підготовці третього питання семінарського заняття
зверніть увагу на те, коли було запроваджено перший російський орден Андрія Первозданного та назвіть відомих Вам кавалерів цього ордена. Чому орден святого Георгія Побідоносця вважався найвищою і найпочеснішою військовою нагородою з 1769 р. Коли і з якою метою було запроваджено в Російській імперії солдатський Георгіївський хрест? Назвіть відомих Вам кавалерів так званого “георгіївського банту”. Скільки загалом в державі до 1917 р. було запроваджено орденів? Перелічіть частину з них та дайте відповідь на запитання, які з орденів Російської імперії давали право на особисте та наслідне дворянство?

При підготовці четвертого питання семінарського заняття
зверніть увагу на українські військові нагороди, запроваджені українськими національними урядами впродовж 1917–1921 рр. Яке значення та зовнішній вигляд мали щоденний та парадний хрести Легіону Українських січових стрільців та Галицький хрест Української галицької армії. Охарактеризуйте бойові відзнаки УПА.

При підготовці п’ятого питання семінарського заняття
з’ясуйте особливості радянської нагородної системи, що була

запроваджена у листопаді 1917 р. Коли були запроваджені орден Червоного прапора та орден Леніна. Охарактеризуйте радянські військові нагороди запроваджені в період Другої світової війни: ордени Вітчизняної війни I і II ступеня, Слави трьох ступенів, полководців Суворова, Кутузова, Богдана Хмельницького трьох ступенів, Ушакова і Нахімова двох ступенів, Олександра Невського, орден “Перемога”. Який з них вважався найпочеснішим?

Зверніть увагу на те, як нагороджували радянських людей за трудові та інші заслуги. Охарактеризуйте нагороди, запроваджені в СРСР у 60–70-х рр. XX ст.: ордени Жовтневої революції, Дружби народів, Трудової Слави трьох ступенів, “За службу Батьківщині в Збройних силах СРСР” тощо. Впродовж якого періоду і за які заслуги в УРСР нагороджували орденом “Трудового червоного прапора УРСР”? Назвіть інші відомі Вам нагороди УРСР. Яку кількість орденів було загалом запроваджено в СРСР?

При підготовці шостого питання семінарського заняття охарактеризуйте система сучасних державних нагород в Україні на основі Закону України від 16 березня 2000 р. “Про державні нагороди”. З’ясуйте за які заслуги і кого в Україні нагороджують званням Героя України, орденами князя Ярослава Мудрого п’ятьох ступенів, “За заслуги” трьох ступенів, Богдана Хмельницького, “За мужність”, княгині Ольги, Данила Галицького, медалями, іменною вогнепальною зброєю, відзнаками Президента України, Національною премія України ім. Т.Шевченка, Державною премія України в галузі науки і техніки та іншими, почесними звання України.

СФРАГІСТИКА

Основні поняття: сфрагістика, печатка, висла печатки, прикладна печатка, металева печатка, воскова печатка, молівдовули, хрисовули, аргировули, воскомастична печатка, сургучна печатка, копчена печатки.

Проблеми для обговорення

1. Сфрагістика як спеціальна історична дисципліна.
2. Печатки Київської Русі.
3. Військові та урядові печатки в Українській козацькій державі.
4. Печатки XVII–XIX століть як джерело з історії України.

Теми рефератів

1. Печатки Стародавнього Єгипту як історичне джерело.
2. Печатки українських міст.

Проблемні питання

1. У чому полягає основна функція печаток?
2. Які напрями використання даних сфрагістики в історичному дослідженні?
3. Які символи відображені на українських печатках періоду Київської Русі, Галицько-волинського князівства, Великого князівства Литовського, Гетьманщини.

Література для опрацювання

1. Алфьоров О. Сфрагістика Київської Русі в інтернет-мережі (сайт stragis.com) // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Київ, 2013, вип. 21. С. 151–168.
2. Алфьоров О. Жіночі печатки Київської Русі // Спеціальні історичні

- дисципліни: питання теорії та методики. Київ, 2013, вип. 22. С. 488–502.
3. Гавриленко В. Українська сфрагістика: питання предмета та історіографії. Київ: Наукова думка, 1977. 68 с.
  4. Зварник І. Умови та способи зберігання підвісних та прикладних печаток // Архіви України, 1980, № 4. С. 33–36.
  5. Сас С. Печатки з гербом Війська Запорізького (1590-ті – 1630-ті рр.) // Український історичний журнал, 2009, вип. 6. С. 183–202.
  6. Ситий І. З історії української сфрагістики // Родовід, 1996, № 14. С. 1–98.
  7. Ситий І. Печатки генеральної та полкової старшини // Родовід, 1996, № 14. С. 91–98.
  8. Ситий І. Сфрагістичне законодавство Гетьманщини // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Київ, 2003, вип. 10, ч. 1. С. 222–236.
  9. Ситий І. Печатки сотенної старшини, товаришів та канцеляристів // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Київ, 2000, вип. 4, ч. 1. С. 214–260.
  10. Пархоменко О. Сфрагістичні пам'ятки як історичне джерело // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Київ, 2000, вип. 4, ч. 1. С. 197–213.
  11. Пархоменко О. Урядові печатки періоду Гетьманщини // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Київ, 1999, вип. 3. С. 168–177.
  12. Перкун В. Каталог печаток Галичини та Буковини ХІХ ст. з тек А.Шнейдера у Державному архіві в місті Краків // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Київ, 2007, вип. 14. С. 398–409.
  13. Перкун В. Допоміжні історичні дисципліни: підсумки та перспективи студій // Український історичний журнал, 2021, ч. 5. С. 190–200.
  14. Перкун В. Сфрагістика // Спеціальні історичні дисципліни: довідник: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / І. Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В. В. Томазов, М.Ф. Дмитрієнко та інші. Київ: Либідь, 2008. С. 444–453.

Готуючись до заняття основну увагу необхідно звернути на підручник: “Перкун В. Сфрагістика // Спеціальні історичні дисципліни: довідник: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / І. Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В. В. Томазов, М.Ф. Дмитрієнко та інші. Київ: Либідь, 2008. С. 444–453” та статті Ігоря Ситого та

Оксани Пархоменко, зазначені в переліку літератури для опрацювання. При підготовці першого питання семінарського заняття дайте визначення поняттю “сфрагістика”, розкрийте предмет та завдання цієї спеціальної історичної дисципліни, з’ясуйте коли і за яких обставин розпочалося формування сфрагістики як науки. Охарактеризуйте найгрунтовніші дослідження українських та зарубіжних вчених присвячені печаткам та їх використанню.

При підготовці другого питання семінарського заняття з’ясуйте коли і за яких обставин у Київській державі розпочалося використання підвісних печаток. Охарактеризуйте характерні особливості княжих, церковних та приватних печаток.

При опрацюванні третього питання семінарського заняття спробуйте дати відповідь на запитання: коли вперше запорізьке козацтво почало засвідчувати документи печатками. Проаналізуйте зображення та написи на печатках українських козацьких гетьманів та з’ясуйте, яку інформацію вони дають досліднику для вивчення політичної історії XVI – XVIII ст.

При опрацюванні четвертого питання семінарського заняття дайте характеристику посадовим та приватним печаткам козацької старшини та рядового козацтва. При цьому зверніть увагу на хронологічні рамки використання та технологію виготовлення паперово-воскових та сургучевих печаток. Зверніть також увагу на українську міську сфрагістику XVII–XIX ст., опишіть найтипівіші зображення, вміщені на печатках українських міст зазначеного часового проміжку. Наведіть приклади. З’ясуйте значення печаток для дослідження суспільно-політичної, соціально-економічної на культурної історії XVII–XIX ст.

ІКОНОГРАФІЯ

Основні поняття: іконографія, зображувальні джерела, ікона, фреска, мозаїка, мініатюра, портрет, ілюстрація, гравюра, літографія, офорт, фотографія.

Проблеми для обговорення

1. Становлення іконографії в Україні як спеціальної історичної дисципліни.
2. Типи історичних зображувальних джерел: мініатюра, гравюра, ікона та інші.
3. Портрет як історичне джерело.

Проблемні питання

1. У чому полягають геральдичні, сфрагістичні, нумізматичні, етнографічні особливості портретних зображень?
2. Назвіть основні напрями використання іконографічних джерел в історичних дослідженнях.

Література для опрацювання

1. Гариман Ш. Портрет Байди Вишневецького // Київ, 1992, № 9. С. 157.
2. Гординський С. Портрет // Енциклопедія Українознавства: Словникова частина. Т. 6. С. 2267–2270.
3. Дмитрієнко М., Суховарова-Жорнова О. Портрети гетьмана Івана Мазепи. Ідентифікація образу та іконографічний аналіз зображень // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: збірник наукових праць. Київ, 2007, вип. 14. С.242–284.
4. Загальний огляд зображальних джерел з історії України // Історичне джерелознавство: підручник для студентів вищих навчальних закладів / Я.С.Калакура, І.Н.Войцехівська, С.Ф.Павленко та ін. Київ: Либідь, 2017. С. 220–223.
5. Графічні книжкові зображення // Історичне джерелознавство: підручник для студентів вищих навчальних закладів / Я.С.Калакура,

- І.Н.Войцехівська, С.Ф.Павленко та ін. Київ: Либідь, 2017. С. 223–230.
6. Портретні зображення // Історичне джерелознавство: підручник для студентів вищих навчальних закладів / Я.С.Калакура, І.Н.Войцехівська, С.Ф.Павленко та ін. Київ: Либідь, 2017. С. 230–243.
7. Жанрові та історичні зображальні джерела // Історичне джерелознавство: підручник для студентів вищих навчальних закладів / Я.С.Калакура, І.Н.Войцехівська, С.Ф.Павленко та ін. Київ: Либідь, 2017. С. 243–248.
8. Ковалевська О. Візуальний досвід та іконографія: проблеми розмеження об'єкта, методу та понятійно-категоріального апарату // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: збірник наукових праць. Київ, 2013, вип. 22. С.296–304.
9. Ковалевська О. Нові підходи до пошуку достовірних зображень І.Мазепи // Український історичний журнал, 2007, вип. 3. С.132–167.
10. Іваненко Г. Український портрет та герб у проектах гральних карт Георгія Нарбута (1917–1918 р.) // П'ята наукова геральдична конференція. Львів, 10 – 11 листопада 1995 р. Збірник тез і повідомлень. Львів, 1995. С. 31–34.
11. Макарчук С. Історичні неписемні джерела: курс лекцій. Львів: ЛНУ, 2002. С. 245–276.
12. Іконографія // Спеціальні історичні дисципліни: Навчальний посібник /За ред. В. Замлинського, М. Дмитрієнко. Київ: НМК ВО, 1992. С.123–132.
13. Пуцко В., Сухорукова Н. Труменний портрет Іоанна Максимовича // Київська старовина, 1994, № 4. С. 101–103.
14. Степовик Д. Іконологія й іконографія. Івано-Франківськ: Нова зоря, 2003. 290 с.
15. Суховарова-Жорнова О. Жіночі портрети лівобережної України в колекції Національного музею історії України (кінець XVIII – початок XIX ст.) // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: збірник наукових праць. Київ, 2007, вип. 15. С.206–283.
16. Суховарова-Жорнова О. Методи дослідження історичних портретів XVII–XVIII ст. // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: збірник наукових праць. Київ, 2003, вип. 8–9, 2 С.136–161.
17. Суховарова-Жорнова О. Типологічна характеристика історичних портретів XVII–XVIII ст. // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: збірник наукових праць. Київ, 2004, вип. 11, 2 С.244–278.
18. Томазова Н. Іконографія // Спеціальні історичні дисципліни: довідник: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / І.Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В.В.Томазов,

М.Ф. Дмитрієнко та інші. Київ: Либідь, 2008. С. 276–280.

При підготовці першого питання з'ясуйте предмет, завдання та методи іконографії як спеціальної історичної дисципліни. Які види пам'яток образотворчого мистецтва є об'єктом її дослідження. Зверніть увагу на становлення іконографії як науки в Україні. Назвіть дослідників, які зробили вагомий внесок у її розвиток.

При опрацюванні другого питання поясніть походження терміну “мініатюра”. Опишіть мініатюри, вміщені у так званому Радзивилівському літописі та з'ясуйте їхнє значення для вивчення історії Києво-руської держави. Проаналізуйте мініатюри, зображені в “Історії українського війська” І.Крип'якевича, “Євангелії учительському”, що видане у Крилосі, подорожніх записках Василя Григоровича-Барського й інших писемних пам'яток. В чому полягає їхнє джерелознавче значення?

Коли у книжковому мистецтві почали використовувати гравюру? Дайте визначення поняттям “ксинографія”, “офорт”. Поясніть чим відрізняється гравюра “глибокого” від гравюри “плоского” друку. Назвіть українських та зарубіжних художників, що працювали в цій сфері. Опишіть ілюстрації (гравюри) українських стародруків та з'ясуйте їх джерелознавче значення.

Зверніть увагу на характерні риси іконописання. Назвіть відомі Вам українські ікони, що мають важливе значення для дослідження нашої історії.

При підготовці третього питання з'ясуйте, коли виник портретний жанр та його роль у дослідженні минулого (іконографічними засобами). Охарактеризуйте перші надгробні портретні зображення, портрети в країнах Стародавнього світу,

середньовічні портрети та портрет епохи Ренесансу. Зверніть увагу на український портретний живопис XII – початку XX ст., зокрема, зображення політичних, громадських та культурних діячів, козацько-старшинські та побутові портрети як джерело з української історії.

ФІЛАТЕЛІЯ

Основні поняття: філателія, марка, поштова марка, річна марка, морська марка, благодійна марка, ювілейна марка, конверт, штемпель.

Проблеми обговорення

1. Предмет і завдання філателії. Марка як історичне джерело.
2. Розвиток філателії в Україні.
3. Світові традиції філателії.

Проблемні питання

1. Які основні напрями використання філателістичних джерел в історичних дослідженнях ?

Література для опрацювання

1. Бишкевич Р. Начерк історії української філателії. Класичний період. Львів: Афіша, 2004. 223 с.
2. Довбня В. Філателістична колекція юриста: історія держави і права України у поштових марках // Юридичний вісник України. 2002. 24 серпня. С. 4.
3. Малицький О. Огляд видань марок і пропам'ятних блоків Закордонного поштового Відділу Підпільної Пошти України // Визвольний шлях, 2007, № 7. С. 61–66.
4. Філателія // Спеціальні історичні дисципліни: Навчальний посібник / За ред. В.Замлинського, М. Дмитрієнко. Київ: НМК ВО, 1992. С. 276–280.
5. Шевченко О. Ще одна українська валюта: українські поштові марки // Пік, 2001, № 23. С. 54–55.
6. Шологон Лілія. Філателія як спеціальна історична дисципліна (на прикладі виготовлення та використання марок в період Української революції 1917–1921 рр.). Олександр Карпенко – історик Української революції: До 100-річчя від Дня народження: колективна монографія.

За ред. М.Кугутяка, І.Райківського, С.Кобути. Івано-Франківськ: Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2022. С.315– 322.

7. Шологон Л.І. Філателія як спеціальна історична дисципліна (на прикладі використання філателістичних джерел в освітньому процесі) // Історико-краєзнавча діяльність у закладах освіти: проблеми і перспективи. Збірник тез доповідей учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Івано-Франківськ, 22 квітня 2021 р. / За наук. ред. М. Ю. Косила і А. З. Королько. Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2022. С. 112–116 // Режим доступу: <https://kiu.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/56/2023/05/materialy-zbirnyka-konferentsii-istoryko-kraieznavcha-diialnist-u-zakladakh-osvity.-2022.-na-sajt.pdf>

8. Цюпак Я.С. Поштові марки України: Каталог поштових марок 1850–2009 років, які мали обіг на теренах України. Чернівці, 2010. 420 с.

При підготовці першого питання з'ясуйте предмет та завдання філателії як спеціальної історичної дисципліни, час появи першої поштової марки та інших поштових реквізитів, їх практичне і джерелознавче значення. Хто вперше запровадив термін “філателія” до наукового обігу? З якою метою запроваджували до обігу морські, річні, залізничні, благодійні, пам'ятні та ювілейні марки? За яких обставин марки використовували як розмінні монети, на яких позначали номінал? Чому колекціонування знаків поштової оплати, є однією із найважливіших передумов розвитку філателії як науки?

При опрацюванні другого питання охарактеризуйте філателістичний рух на українських землях в складі Австро-Угорської та Російської імперій наприкінці ХІХ – початку ХХ ст., під час Української революції 1917–1921 рр., у міжвоєнний період, радянський час та в незалежній Україні. При особливу увагу зверніть на використання марки-шагівки, як розмінного грошового знаку в УНР, виготовлення першої національної поштової марки в Українській державі, особливостей використання поштових марок в ЗУНР.

Назвіть відомих Вам дослідників та колекціонерів українських поштових реквізитів.

При підготовці третього питання з'ясуйте, коли вперше в світі з'явилися філателістичні асоціації і періодичні видання довкола яких об'єднувалися колекціонери-аматори та науковці. Як змінювався вигляд поштової марки впродовж XIX ст.? В чому полягають особливості використання поштових марок у XX–XIX ст.? Зверніть увагу на загальноприйняті та нетрадиційні способи відправлення листів, зокрема, шаровою, велосипедною, пневматичною, воєнно-польовою, спеціальною кільцевою поштою тощо.

ЗБРОЄЗНАВСТВО

Основні поняття: зброезнавство, зброя, холодна зброя, вогнепальна зброя, напівавтоматична зброя, автоматична зброя, магазин, бомба, куля, міна, граната, снаряд, кулемет, міномет, гранатомет, танк, авіаційні і глибинні бомби, торпеда, бойова авіація, хімічна зброя, ядерна зброя, ФАУ-2, міжконтинентальна балістична ракета, БМ-21 Град, САУ.

Проблеми для обговорення

1. Зброя минулих часів як джерело до вивчення військової справи і воєн.
2. Холодна зброя: типи, класифікація, еволюція.
3. Вогнепальна зброя: типи, класифікація, еволюція.

Теми рефератів

1. Винахід та перша спроба застосування хімічної зброї.
2. Винахід та перша спроба застосування ядерної зброї.

Література для опрацювання

1. Греков В. Про роль кінноти та піхоти у військах Західної Європи та князівств Південно-Західної Русі Х–ХІІІ ст. // Воєнна історія, 2013, № 1. С. 42–46.
2. Гуцул В. Рицарі Данила Романовича. Рицарська зброя серед персонажів Галицько-Волинського літопису // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Київ, 2009, вип. 16. С. 78–91.
3. Зброезнавство // Спеціальні історичні дисципліни: Навчальний посібник /За ред. В. Замлинського, М. Дмитрієнко. Київ: НМК ВО, 1992. С. 233–236.
4. Каляндрук Т. Таємниці бойових мистецтв України. Львів: Піраміда, 2003. 288 с.
5. Макарчук С. Зброя минулих часів як джерело до історії військової

- справи і воєн // Історичні неписемні джерела: Курс лекцій. Львів: ЛНУ, 2002. С. 87–104.
6. Машталір В. Військова атрибутика в родинних колекціях та зібраннях української козацької еліти // Український історичний журнал. 2020. Вип. 4. С. 166–175.
  7. Микитишин В. Обладунки та озброєння українського лицаря XIV–XV // Народознавчі зошити, 2001, № 2. С. 38–42.
  8. Озброєння та спорядження австрійської армії періоду Першої світової війни // Січово-стрілецька традиція в історії, культурі та мистецтві України ХХ ст.: збірник наукових праць / За редакцією Монолатія І.С. С. 220–224.
  9. Славутич Є. Порохівниці – складова воєнного спорядження українських військ XVII–XVIII ст.: спроба класифікації // Історико-географічні дослідження в Україні, 2005, № 8. С. 100–128.
  10. Скорич Л. Військова співпраця УНР і ЗУНР // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2006, вип. 11. С. 28–32.
  11. Тоїчкін Д. Зразки козацької холодної зброї в музейних збірках: підвалини зброєзнавчого дослідження // Пам'ятки України: історія та культура, 2007, № 2. С. 86–120.
  12. Тоїчкін Д. Шаблі XVII–XVIII ст. у колекції Державного історичного музею імені Д.Яворницького: історико-зброєзнавчий аналіз // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Київ, 2003, вип. 10, ч. 1. С. 334–343.
  13. Тоїчкін Д. Шабля як об'єкт дослідження історичного зброєзнавства: еволюційний аспект // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Київ, 2002, вип. 8–9, ч. 1. С. 78–107.
  14. Предметне озброєння // Історичне джерелознавство: підручник для студентів вищих навчальних закладів / Я.С.Калакура, І.Н.Войцехівська, С.Ф.Павленко та ін. Київ: Либідь, 2017. С. 193–205.
  15. Харук А.І. Військово-повітряні сили України в 1917–1920 рр. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Львів, 2000. С. 280–283.

Готуючись до заняття основну увагу необхідно звернути на підручник: “Макарчук С. Зброя минулих часів як джерело до історії військової справи і воєн // Історичні неписемні джерела: Курс лекцій. Львів: ЛНУ, 2002. С. 87–104”.

При підготовці першого питання семінарського заняття з'ясуйте предмет та завдання зброєзнавства як спеціальної історичної дисципліни. Охарактеризуйте процес формування зброєзнавства як наукової дисципліни. Зверніть увагу на використання зброї в первісному суспільстві, країнах Стародавнього Світу, в Середньовічній Європі, винайденні вогнепальної зброї в XII ст. Дайте характеристику так званої “захисної зброї”. Як вдосконалювалася вогнепальна зброя впродовж XIV–XX ст.? На яких факторах ґрунтується механізм дії хімічної та ядерної зброї.

При підготовці другого питання семінарського заняття спочатку дайте визначення поняттю “холодна зброя”. Зверніть увагу на класифікацію основних типів холодної зброї. Охарактеризуйте специфіку використання та еволюцію ударної, колючої, рубаючої, механічно-метальної та інших типів холодної зброї.

При опрацюванні третього питання семінарського заняття спочатку дайте визначення поняттю “вогнепальна зброя”. Зверніть увагу на класифікацію основних типів вогнепальної зброї. Охарактеризуйте специфіку використання та еволюцію ручної вогнепальної зброї, артилерії, бойової авіації, військово-морського флоту, ракетної зброї. В чому полягає небезпека використання так званої “захисної зброї” XX ст. – протипіхотних та протитанкових мін.

ІСТОРИЧНА ТОПОНІМІКА

Основні поняття: ономастика, антропоніміка, топоніміка, етніміка, гідроніміка, географічні назви, топонімічний субстрат

Проблеми для обговорення

1. Класифікація топонімів, характеристика їх окремих класів. Топонімічний субстрат.
2. Топоніми як джерело з історії України. Походження історичних назв українських етнічних земель.
3. Мікротопонімія. Характерні риси сучасної топоніміки України.
4. Методика збирання і обробки топонімічних матеріалів.

Проблемні питання

Що означають назви континентів (Євразія, Північна та Південна Америка, Африка, Австралія, Антарктида)?

Поясніть етимологію назв “Русь” та “Україна”.

Поясніть етимологію назв “Буковина”, “Волинь”, “Галичина”, “Закарпаття”, “Полісся”, “Слобожанщина”, “Таврія”.

Література для опрацювання

1. Заставний Ф. Українські етнічні землі. Львів, 1992.
2. Зубко А. Українська ономастика: здобутки і проблеми // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: збірник наукових праць. Київ, 2007, вип. 15. С.262–283.
3. Макарчук С. Історичні не писемні джерела: курс лекцій. Львів: ЛНУ, 2002. С. 136–141.
4. Ономастика // Спеціальні історичні дисципліни: довідник: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / І.Н.

Войцехівська (кер. авт. кол.), В.В.Томазов, М.Ф. Дмитрієнко та інші. Київ: Либідь, 2008. С. 399–407.

5. Проблеми слов'янської ономастики: збірник наукових праць / За ред. С.М.Медвідь-Пахомова. Ужгород, 1999. 326 с.

6. Топонімічні джерела // Історичне джерелознавство: підручник для студентів вищих навчальних закладів / Я.С.Калакура, І.Н.Войцехівська, С.Ф.Павленко та ін. Київ: Либідь, 2017. С. 310–314.

7. Слов'янська ономастика: збірник наукових праць на честь 70-річчя д-ра філол. наук, проф. П.П.Чучки / Редкол.: С.М.Медвідь та інші. Ужгород, 1998. 352 с.

8. Шаблій Ф. Географія України. Київ, 1996.

При підготовці першого питання спочатку

необхідно звернути увагу на предмет та завдання історичної топоніміки. Класифікацію топонімів та характеристика їх окремих видів варто зробити на основі схеми запропонованої С.Макарчуком у навчальному посібнику “Історичні не писемні джерела: курс лекцій”. Наведіть приклади назв населених пунктів, які походять від імен людей, прізвищ, прізвиськ; топонімів, що беруть початок від характеру чи особливостей місцевості, в якій розміщене поселення; назв, які є альтернативними до вищезгаданих з прикметниками: великий, малий, верхній, нижній, старий, новий тощо; топонімів, що відображають заняття засновників чи мешканців поселення; радянізованих штучних назв, наданих, як правило, на зміну попереднім, “невигідним” з ідейних чи інших міркувань; назв, що відображають етнічний склад засновників чи мешканців поселень; топонімів, що свідчать про зв'язок поселень з храмами та релігійними конфесіями; назви прихованого змісту. З'ясуйте роль топонімічного субстрату у формуванні назв міст і сіл на території України.

При підготовці другого питання в першу чергу зверніть увагу на різні версії трактування етноніму “Україна”. Поясніть виникнення і

походження назв українських земель.

При підготовці третього питання заняття дайте визначення поняттю “мікротопонім”. Звідки як правило беруть походження назви полів, лук, урочищ, лісів, городищ. Охарактеризуйте мікротопоніми Вашого села або міста. З’ясуйте характерні риси сучасної топоніміки України.

При підготовці четвертого питання необхідно звернути увагу на особливості методика збирання і обробки топонімічних матеріалів, а саме на критичне ставлення до легенд; з’ясування етимологічного походження топонімів, лінгвістичний аналіз назв населених пунктів, дослідження формантів.

ГЕОРТОЛОГІЯ

Основні поняття: геортологія, свято, церковно-релігійні свята, карнавальні свята, театралізовані свята, державні свята, професійні свята, родинні свята.

Проблеми для обговорення

1. Предмет, завдання, методи геортології та формування її як спеціальної історичної дисципліни в Україні.
2. Свято як унікальний соціокультурний феномен. Класифікація свят.
3. Свята українського народу.

Теми рефератів

1. Офіційні та неофіційні свята в сучасній Україні.

Література для опрацювання

1. Бутакова Є. Радянські фізкультурні та спортивні свята як об'єкт вивчення геортології: історико-джерелознавче дослідження на фотодокументах 20-х рр. ХХ ст. // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Київ, 2006, вип. 13, ч. 1. С. 194–213.
2. Геортологія в системі спеціальних історичних дисциплін: теорія, джерела та методи досліджень // Український історичний журнал, 2002, № 3. С. 34– 61.
3. Геортологія // Спеціальні історичні дисципліни: навч. посібник / За ред. В. Замлинського, М. Дмитрієнко. Київ: НМК ВО, 1992. С. 91–94.
4. Дмитрієнко М., Солонська Н. Геортологія // Спеціальні історичні дисципліни довідник : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / І. Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В. В. Томазов, М. Ф. Дмитрієнко та інші. Київ: Либідь, 2008. С. 139–145.
5. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні: у 2 книгах. Київ, 1994. 185 с.

6. Скуратівський В. Дідух. Свята українського народу. Київ, 1995. 300 с.

Готуючись до заняття основну увагу необхідно звернути на підручник: “Дмитрієнко М., Солонська Н. Геортологія // Спеціальні історичні дисципліни: довідник: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / І. Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В.В. Томазов, М. Ф. Дмитрієнко та інші. Київ: Либідь, 2008. С. 139–145”. При підготовці першого питання семінарського заняття з’ясуйте предмет, об’єкт, завдання та джерела геортології як спеціальної історичної дисципліни. Зверніть увагу на найважливіші методи цієї наукової дисципліни та теоретичні питання геортології. З’ясуйте внесок у розвиток цієї дисципліни відомих дослідників свят П.Куліш, Б.Грінченка, І.Франка, О.Пчілки, М.Грушевського, Д.Ліхачова, В.Петрова тощо? Охарактеризуйте розвиток геортології як наукової дисципліни в Україні.

При підготовці другого питання семінарського заняття дайте відповідь на запитання: чому сучасні дослідники свято вважають унікальним соціокультурним феноменом. Охарактеризуйте особливості проведення свят в державах Стародавнього світу, в період Середньовіччя та в епоху Відродження, в новій та новітній час. При цьому зверніть увагу на найдавніші обрядові, офіційно-церковні, масові народні, карнавальні та театралізовані свята, офіційні радянські свята, сучасні презентації та масові заходи. В чому полягає естетика свята?

При опрацюванні третього питання семінарського заняття зробіть класифікація свят в сучасній Україні. При цьому охарактеризуйте особливості державних, професійних та неофіційних

свят. В чому полягає специфіка святкування релігійних, господарсько-побутових, родинних та різних за походженням масових свят.

*МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО
САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ*

ЕПІГРАФІКА

Основні поняття: епіграфіка, епіграфічні джерела, берестяні грамоти, барельєфи.

Питання самостійного опрацювання

1. Епіграфіка як спеціальна історична дисципліна, історія її виникнення та розвитку.
2. Епіграфічні пам'ятки з історії Стародавнього Сходу.
3. Епіграфічні джерела до вивчення історії Стародавньої Греції та Стародавнього Риму.
4. Епіграфіка Київської Русі.

Література для опрацювання

1. Епіграфіка // Спеціальні історичні дисципліни: довідник: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / І.Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В.В.Томазов, М.Ф. Дмитрієнко та інші. Київ: Либідь, 2008. С. 223–227.
2. Давньокиївські графіті. Корнієнко В.В. Корпус графіті Софії Київської // URL: Режим доступу: archeos.org.ua
3. Корнієнко В. Зображення зайця в Софійському соборі: матеріали до корпусу київських графіті // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Збірник наукових праць. Ч. 13. У двох частинах. Частина 1. 2006. С. 6–27.
4. Спеціальні історичні дисципліни: Навч. посібник / За ред. В.О. Замлинського, М.Ф. Дмитрієнко. Київ: НМК ВО, 1992. С. 303–307.
5. Станко М.В. Декілька античних графіті з Тіри // Археологія, 2003, № 3. С. 144–149.

При підготовці першого питання дайте визначення поняттю “епіграфіка”, з'ясуйте коли епіграфіка почала розвиватися як

спеціальна історична дисципліна. Назвіть українських, російських та західноєвропейських вчених, що зробили вагомий внесок у дослідження епіграфічних джерел впродовж XVIII – початку XX ст. Охарактеризуйте основні напрямки епіграфічних досліджень радянських та сучасних українських вчених, зверніть увагу на низку музейних установ, що зберігають та вивчають епіграфічні пам'ятки.

При підготовці другого питання проаналізуйте найвідоміші давньоєгипетські, вавилонські, асирійські, фінікійські, давньоєврейські епіграфічні пам'ятки, охарактеризуйте їхній зміст та значення для дослідження давніх рабовласницьких цивілізацій. Зверніть увагу на види писемності, якими написані найбільш знакові епіграфічні джерела з історії Стародавнього Сходу.

При підготовці третього питання проаналізуйте найвідоміші епіграфічні джерела Стародавньої Греції та Стародавнього Риму. Зверніть увагу на державно-правові документи, епіграфи, літературні твори, побутові записи, графіті, написи на предметах домашнього вжитку давньогрецького та давньоримського походження. В чому полягає їхнє значення при дослідженні історії Стародавньої Греції та Стародавнього Риму.

При підготовці четвертого питання розкрийте зміст епіграфічних пам'яток Києво-руської держави, зокрема, тих, що викарбувані на предметах домашнього вжитку, стінах, надгробних пам'ятниках тощо. При цьому особливу увагу зверніть на графіті Софії Київської, Кирилівської церкви, церкви св. Михаїла Видубецького тощо. З'ясуйте їхнє значення для дослідження історії Києво-руської держави.

ДИПЛОМАТИКА

Основні поняття: дипломатика, акт, формулярний аналіз, монограма, рюш, комма.

Питання самостійного опрацювання

1. Предмет, об'єкт та завдання дипломатики, її структура.
2. Історія розвитку дипломатики як наукової дисципліни.
3. Походження та функції актів.
4. Класифікація актів.
5. Особливості вивчення внутрішньої та зовнішньої форми актів.

Література для опрацювання

1. Ващук Д. Дипломатичний аналіз українських актових джерел кінця XIV – першої половини XVI ст. // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: збірник наукових праць. Київ, 2013, вип. 22. С.238–258.
2. Дашкевич Я. Р. Стан і завдання української дипломатики // Третя республіканська наукова конференція з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін. Київ, 1968. С. 30–42.
3. Дипломатика // Спеціальні історичні дисципліни: Навч. посібник / За ред. В.О.Замлинського, М.Ф. Дмитрієнко. Київ: НКМ ВО, 1992. С.236–242.
4. Дипломатика // Спеціальні історичні дисципліни: довідник: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / І.Н. Войцехівська (кер. авт.кол.), В.В.Томазов, М.Ф. Дмитрієнко та інші. Київ: Либідь, 2008. С. 181–192.
5. Мицик Ю.А. Про видання “Українського жіночого дипломатарія доби Гетьманщини” // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. 2000, ч.5. С. 68–75.
6. Проценко Л.А. Актові книги як джерело до вивчення спеціальних історичних дисциплін // Історичні джерела та їх використання. Київ, 1964. С. 22–31.

При підготовці першого питання дайте визначення поняттю “дипломатика”, з'ясуйте об'єкт, предмет та завдання дипломатики. Щодо структури “дипломати”, то зверніть увагу на такі основні її

складові: зовнішню форму акта, внутрішню форму акта та походження актів.

При підготовці другого питання охарактеризуйте передумови формування дипломати як наукової дисципліни. З'ясуйте коли термін “дипломатика” було запроваджено до наукового обігу. Назвіть західноєвропейських вчених, що зробили вагомий внесок у формування та становлення дипломатики як спеціальної історичної дисципліни впродовж XVII–XIX ст. Хто з російських вчених зробив вагомий внесок у розвиток цієї дисципліни? Окресліть основні етапи розвитку дипломатики в Україні впродовж XVIII–XXI ст. Назвіть наукові установи, що зробили та роблять вагомий внесок у справу дипломатичних досліджень в Україні.

При підготовці третього питання з'ясуйте, на які аспекти повинен звернути увагу дослідник даючи відповідь на питання про походження актів? Для чого здійснюється історико-юридичний, історико-географічний, історико-політичний, історико-економічний порівняльний аналіз актів з іншими документами? В чому полягає функція актових джерел? Охарактеризуйте концепцію чеського вченого І.Шебаника щодо функційності актів.

При підготовці четвертого питання з'ясуйте основні підходи щодо класифікації актів. Які документи розуміють під поняттями “публічно-правові” та “приватноправові” акти? Як класифікують актові джерела західноєвропейські вчені? Охарактеризуйте схему класифікації середньовічних актів російського дослідника С.Каітанова.

При підготовці п'ятого питання спочатку зверніть увагу на аналіз зовнішньої форми актів як один із найважливіших методів

дипломатики, особливо, на образотворчі елементи їхнього оформлення, зокрема, інвокацію, монограму, рюш, хрест, роту, комму та інші. Далі з'ясуйте який метод вважається передовим для вивчення внутрішньої форми актів з другої половини XIX ст. Назвіть вчених, що запровадили його до наукового обігу. В чому полягає суть формулярного методу? Охарактеризуйте структуру умовного формуляру.

ОНОМАСТИКА

Основні поняття: ономастика, топоніміка, етніміка антропоніміка, ім'я, форманти, прізвище.

Питання самостійного опрацювання

1. Предмет, завдання і методологія ономастики як спеціальної історичної дисципліни.
2. Особливості формування слов'янського антропомінікону.
3. Виникнення українських прізвищ.

Література для опрацювання

1. Актуальні питання антропоніміки: збірник матеріалів наукових читань пам'яті Ю.К. Редька / Від. ред. І.Ф.Єфименко. Київ, 2005. 210 с.
2. Антропонімічні джерела // Історичне джерелознавство: підручник для студентів вищих навчальних закладів / Я.С.Калакура, І.Н.Войцехівська, С.Ф.Павленко та ін. Київ: Либідь, 2017. С. 340–310.
3. Герасимчук В.А., Нечипоренко А.Ф. Антропоніми: історія та сучасність: навчальний посібник. Кам'янець-Подільський, 2002. 198 с.
4. Зубко А. Українська ономастика: здобутки і проблеми // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: збірник наукових праць. Київ, 2007, вип. 15. С.262–283.
5. Єзерська І.В. Чоловічі і жіночі імена за метриками хрещень Катедрального костелу Львова XVII ст. // Український історичний журнал, 2010, вип. 2. С.202–214.
6. Масенко Л. Українські імена та прізвища. Київ, 1990. 243 с.
7. Ономастика // Спеціальні історичні дисципліни: довідник:

навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / І.Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В.В.Томазов, М.Ф. Дмитрієнко та інші. Київ: Либідь, 2008. С. 399–407.

8. Проблеми слов'янської ономастики: збірник наукових праць / За ред. С.М.Медвідь-Пахомова. Ужгород, 1999. 326 с.

9. Скрипник Л., Дзятківська Н. Власні імена людей: словник-довідник. Київ, 1996. 380 с.

10. Слов'янська ономастика: збірник наукових праць на честь 70-річчя д-ра філол. наук, проф. П.П.Чучки / Редкол.: С.М.Медвідь та інші. Ужгород, 1998. 352 с.

При підготовці першого питання дайте визначення поняттю “ономастика”, з'ясуйте предмет та завдання її як спеціальної історичної дисципліни, зверніть увагу на основні етапи становлення ономастики як наукової дисципліни, методологію цієї дисципліни. Назвіть провідних зарубіжних та українських вчених, що працюють в цій галузі. Яким чином проходив процес формування антропонімістичних систем сучасних народів світу?

При підготовці другого питання охарактеризуйте основні етапи становлення українського антропомінікону. Звідки беруть свій початок язичницькі християнські імена? Яку інформацію вони надають про світогляд наших предків? Охарактеризуйте походження імен руських князів. Як вплинуло прийняття християнства на слов'янський антропомінікон? З'ясуйте особливості походжень власних імен українців в XVI – початку XX ст., в радянський та сучасний період.

При підготовці третього питання дайте визначення поняттю “прізвище”, з'ясуйте концепції дослідників щодо часу їх появи. Які відомості з цього приводу у документах XVIII – першої половини XIX ст.? Охарактеризуйте основні способи формування українських прізвищ. Дайте відповідь на запитання: коли в основному сформувалася сучасна українська антропонімістична система і, які фактори

впливають на неї сьогодні.

АРХЕОГРАФІЯ ЯК СПЕЦІАЛЬНА ІСТОРИЧНА ДИСЦИПЛІНА

Основні поняття: археографія, транслітерація, транскрибірування, регести, камеральні видання.

Питання самостійного опрацювання

1. Археографія як спеціальна історична дисципліна.
2. Археографічне видання документів XII – XV ст.
3. Видання писемних джерел XVI – XVIII та XIX – XX ст.

Теми рефератів

1. Інститут української археографії і джерелознавства НАН України: основні напрямки наукових досліджень.
2. Львівське відділення Інституту української археографії і джерелознавства НАН України: основні напрямки наукових досліджень.

Література для опрацювання

1. Археографія // Спеціальні історичні дисципліни: довідник: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / І.Н. Войцехівська (кер. авт.кол.), В.В.Томазов, М.Ф. Дмитрієнко та інші. Київ: Либідь, 2008. С. 22–29.
2. Археографія // Спеціальні історичні дисципліни: Навч. посібник / За ред. В.О.Замлинського, М.Ф. Дмитрієнко. Київ: НКМ ВО, 1992. С.236–242.
3. Боряк Г.В. Національна архівна спадщина України та державний реєстр “Археографічна Україніка”: архівні документальні ресурси та науково-інформаційні системи. Київ, 1995. 210 с.
4. Едиційна археографія в Україні у XIX–XX ст.: плани, проекти, програми видань. Київ, 1993. Вип. 1. 89 с.
5. Журба О.І. Київська археографічна комісія, 1843–1921: нарис історії та діяльності. Київ, 1993. 112 с.
6. Журба О.І. Становлення української археографії: люди, ідеї,

інституції. Дніпропетровськ, 2003. 180 с.

7. Німчук В. В. Правила видання пам'яток, писаних українською мовою та церковнослов'янською української редакції. Проект. Київ, 1995. 54 с.

8. Передача текстів документів і пам'яток: методичні рекомендації за матеріалами науково-методичної наради, квітень, 1990. Київ, 1990. 62 с.

9. Себта Т. М. Методичні рекомендації до видання іншомовних писемних джерел ХІХ – початку ХХІ ст. Київ, 2008. 76 с.

10. Страшко В. В. Правила передачі тексту кириличних документів ХVІ–ХVІІІ ст. дипломатичним і популярним методами та рекомендації для застосування цих правил у виданнях наукового і науково-популярного типів. Проект. Київ, 1992. 24 с.

11. archeos.org.ua (Офіційний сайт Інституту української археографії і джерелознавства НАН України)

12. archeos.lviv.ua (Офіційний сайт Львівського відділення Інституту української археографії і джерелознавства НАН України)

При підготовці першого питання дайте визначення поняттю “археографія”, з'ясуйте коли археографія стала формуватися як наукова дисципліна, охарактеризуйте основні етапи її становлення в Західній Європі, Росії та Україні. З'ясуйте яке значення для запровадження до наукового обігу нових джерел має польова археографія. Що таке транслітерація і транскрибування? Яка їхня роль у точній передачі тексту опублікованих писемних джерел? На основі яких нормативних документів сьогодні видаються історичні джерела? Які вимоги вони ставлять до опублікованих писемних джерел? Яке значення мають регести та камеральні видання для запровадження до наукового обігу максимально широкого кола нових джерел?

При підготовці другого питання з'ясуйте особливості видання писемних історичних джерел ХІІ–ХV ст., що передаються громадянським шрифтом. Чи зберігаються в них літери кириличної азбуки зазначеного часового проміжку?

При підготовці третього питання охарактеризуйте основні

правила видання писемних історичних джерел XVI–XVIII та XIX–XX ст., що видаються літерами сучасного алфавіту із збереженням особливостей правопису документа.

МУЗЕЄЗНАВСТВО

Основні поняття: музеєзнавство, музей, музейні фонди, музейний предмет, музейна експозиція, музейна виставка, музейний експонат, музейна експедиція, музейний каталог, реставрація, консервація, збереження музейних фондів.

Проблеми для самостійного опрацювання

1. Предмет, завдання, методи та структура музеєзнавства. Формування музеєзнавства як спеціальної історичної дисципліни.
2. Основні соціальні функції музеїв.
3. Класифікація музеїв.
4. Поняття “зберігання музейних фондів”. Режим зберігання фондів.
5. Завдання реставрації і консервації музейних предметів.
6. Особливості зберігання музейних предметів у сховищах.
7. Особливості зберігання музейних предметів в експозиції. Проблеми організації відкритого зберігання фондів. Підготовка музейних фондів до транспортування.

Література для опрацювання

1. Вайдахер Ф. Загальна музеологія. Посібник. Львів: Літопис, 2005. 630 с.
2. Зеленчук І. Етномузей “Криворівня”. Верховина, 2000. 25 с.
3. Золоте кільце Південної Галичини. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2006. 40 с.
4. Марчук Г., Гайдич М. Літературно-меморіальний музей Леся Мартовича у селі Торговиця. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2002. 22 с.

5. Основи музеєзнавства, маркетингу та рекламно-інформаційної діяльності музеїв / За ред. Великочого В. Івано-Франківськ: Плай, 2005. 64 с.

6. Угорчак Ю., Гаврилів Б. Музей освіти Прикарпаття. Івано-Франківськ, 2007. 36 с.

При підготовці першого питання з'ясуйте предмет, об'єкт та завдання музеєзнавства як спеціальної історичної дисципліни. Дайте визначення основним поняттям музеєзнавства: музей, музейний предмет, музейна експозиція, музейна виставка, музейна експедиція, музейний каталог. Охарактеризуйте процес формування музеєзнавства як спеціальної історичної дисципліни, зокрема, музейні колекції в державах Стародавнього світу, в епоху Середньовіччя та період Відродження; виникнення музеїв як спеціальних установ у XVI–XVII ст. та їх функціонування у XIX–XX ст.

При підготовці другого питання дайте характеристику основним функціям музеїв: науково-документальній, охоронній, дослідницькій, просвітньо-виховній та іншим.

При підготовці третього питання спочатку зверніть увагу на класифікація музейних установ за профільними групами. При цьому дайте визначення поняттям: історичний музей, художній музей, природно-історичний музей, літературний музей, комплексний музей. Далі необхідно зробити типологічний поділ музеїв за їх основним суспільним призначенням та дати характеристику таким типам музеїв: просвітнім, академічним, навчальним.

При опрацюванні четвертого питання дайте визначення поняттю “збереження музейних фондів”. Зверніть увагу на основні критерії зберігання музейних предметів: температурно-вологовий режим; вимоги до приміщень, де зберігаються музейні експонати;

захист музейних фондів від механічних пошкоджень; збереження музейних фондів в екстремальних ситуаціях.

При опрацюванні п'ятого питання дайте визначення поняттям “консервація музейних предметів” та “реставрація музейних предметів”. Які функції в музеї виконує реставратор?

При підготовці шостого питання зверніть увагу на особливості зберігання музейних предметів у сховищах при комплексній та окремій системі їх зберігання. При цьому охарактеризуйте вимоги до належного зберігання одягу, предметів із дерева, кераміки та скла, металів, зображувальних та писемних джерел, магнітних стрічок тощо та належного обладнання фондосховищ.

При підготовці сьомого питання зверніть увагу на особливості зберігання музейних предметів у експозиціях. З якими проблемами стикаються реставратори та інші музейні працівники при організації відкритого зберігання фондів та підготовка музейних фондів до транспортування.

ІСТОРИЧНА КАРТОГРАФІЯ

Основні поняття: карта або мапа, топографічна карта, картограма, масштаб, координати, пантограф.

Проблеми для самостійного опрацювання

1. Основи вивчення карти.
2. Антична картографічна традиція.
3. Середньовічна картографія.
4. Україна у вітчизняній та зарубіжній картографії.

Література для опрацювання

1. Вавричин М., Дашкевич Я., Криштолович І. Україна на стародавніх картах (кінець XV – перша половина XVII ст.). Київ: Картографія, 2004. 201 с.
2. Картографічні джерела // Історичне джерелознавство: підручник для студентів вищих навчальних закладів / Я.С.Калакура, І.Н.Войцехівська, С.Ф.Павленко та ін. Київ: Либідь, 2017. С. 253–256.
3. Сосса Р. Історія картографування території України. Київ: Либідь, 2007. 335 с.
4. Сосса Р. Стан і проблеми дослідження картографії України // Пам'ять століть. 2003, № 2. С. 127–131.

При підготовці самостійної роботи варто використати як основний підручник “Сосса Р. Історія картографування території України. Київ: Либідь, 2007. 335 с. ”.

При опрацюванні першого питання дайте визначення поняттю “картографія”, з'ясуйте основні завдання картографії як наукової дисципліни, зверніть увагу на основні досягнення античної, середньовічної, нової та новітньої картографії та дослідників, що працювали в цій галузі знань на різних етапах розвитку людства. Зверніть увагу на основні наукові установи в Україні, що займаються питаннями картографування та новітні методи, які вони застосовують у своїй роботі.

При опрацюванні другого питання з'ясуйте ким вперше було доведено, що Земля круглої форми, хто ввів до наукового обігу лінію орієнтиру із заходу на схід, започаткував побудову й використання картографічних сіток, запровадив поняття “широта” і “довгота” тощо? Зверніть увагу на найбільш знакові дослідження у галузі античної картографії, зокрема, “Географію” Страбона, “Географію” Клавдія Птолемея та особливості римської картографічної традиції.

При підготовці третього питання охарактеризуйте основні тенденції розвитку середньовічної картографії. При цьому особливу увагу варто звернути на абстрактно-схоластичну картографію (монастирські карти)

та морські карти – портолани. Проаналізуйте зображення карт, вміщених у праці А.Кальнофойського “Тератургіма” та в “Києво-Печерському патерику” різних редакцій.

При підготовці четвертого питання дайте відповідь на запитання: чи зображалася територія України на найдавніших античних, середньовічних та інших картографічних пам'ятках. Якщо так, то назвіть їх. Охарактеризуйте становлення і розвиток української вітчизняної картографії у ХХ–ХХІ століттях. При цьому зверніть увагу на працю таких вчених як С.Рудницький, М.Кордуба, В.Кубійович, українських зарубіжних та інших дослідників, що були причетні до створення карт.

ГРОШОВЕ ГОСПОДАРСТВО УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ МІЖ СВІТОВИМИ ВІЙНАМИ (1921–1939 рр.)

Основні поняття: “воєнний комунізм”, рубль, совзнак, червонець, польські марки, злотий, гріш, чехословацька коруна, гелер, лей, бані.

Проблеми для самостійного опрацювання

1. Стабілізація грошової системи радянської України та особливості її розвитку у 20 – 30-х рр.
2. Формування та розвиток монетно-грошових стосунків на території Східної Галичини.
3. Грошове господарство на Закарпатті у міжвоєнне двадцятиріччя.
4. Грошовий обіг на Буковині у 1918–1940 рр.

Література для опрацювання

1. Грошовий обіг на розділених українських землях // Історія грошей і банківництва: підручник / За загальною редакцією проф. Ревенчука С. Київ: Атіка, 2004. С.249–255.
2. Тхоржевський Р.Й. Нариси історії грошей в Україні. Тернопіль, 1999.
3. Шуст Р. Грошова система українських земель між світовими війнами

// Нумізматика: історія грошового обігу та монетної справи в Україні. Навчальний посібник. Київ: Знання, 2007. С. 267–297.

4. Zabinski Z. Systemy pieniezne na ziemiach polskich. Wroclaw–Warszawa–Krakow–Gdansk, 1981.

При опрацюванні першого питання розкрийте особливості грошового обігу в Україні у перші роки встановлення радянської влади. Чому політику більшовиків в економічній сфері називають “воєнним комунізмом”? Розкрийте фактори, що негативно впливали на економіку та сприяли гіперінфляції та знеціненню російського рубля. У чому полягала суть грошової реформи 1922–1924 рр. Зробіть порівняльну характеристику совзнака та червінця у 20-х рр. ХХ ст. У чому полягали здобутки та прорахунки грошової реформи 1924 р.

При опрацюванні другого питання охарактеризуйте політичні та економічні передумови запровадження злогого як національної грошової одиниці Польської держави. Чому злотий було запроваджено до реального грошового обігу лише 1 липня 1924 р? Охарактеризуйте розмінні та пам’ятні монети цього часу та наслідки грошової реформи 1924 р. для економіки Польської держави і українців Галичини.

При опрацюванні третього питання охарактеризуйте політичні та економічні передумови запровадження коруни як національної грошової одиниці Чехословацької держави та запровадження її в обіг на території Закарпаття. Розкрийте особливості роботи Кремницького монетного двору у міжвоєнний період, особливості карбування розмінних (гелерів), пам’ятних (корун) та інвестиційних (золотих дукатів) монет у Чехословачині у 1921–1938 рр.

При опрацюванні четвертого питання охарактеризуйте політичне та економічне становище українських земель в складі Румунії, запровадження в обіг румунської національної грошової

одиниці леї та розмінної до неї бані, емісію срібних монет та особливості зовнішнього оформлення банкнот.

ВЕКСИЛОЛОГІЯ ЯК СПЕЦІАЛЬНА ІСТОРИЧНА ДИСЦИПЛІНА

Основні поняття: вексилологія, прапор, бунчук, хоругва, штандарт, знамено, древко, полотнище, бахрома

Проблеми для самостійного опрацювання

1. Види прапорів та їх основні елементи.
2. Формування вексилогії як наукової дисципліни.
3. Історія українського державного прапора.

Література для опрацювання

1. Гречило А. Вексилологія // Спеціальні історичні дисципліни: довідник: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / І.Н. Войцехівська (кер. автор. колек.), В.В. Томазов, М.Ф. Дмитрієнко та ін. Київ: Либідь, 2008. С. 114–122.
2. Дашкевич Я. Вексилологія // Майстерня історика: Джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни / Упорядн.: А. Гречило, М. Капраль, А. Фелонюк. Львівське відділення ІУАД ім. М. С. Грушевського НАН України. Львів: Літературна агенція “Піраміда”, 2011. С 347–372.
3. Машталір В. Військова атрибутика в родинних колекціях та зібраннях української козацької еліти // Український історичний журнал. 2020. Вип. 4. С. 166–175.

При опрацюванні першого питання розкрийте суть такої термінології: вексилологія, прапор, знамено, полотнище, кайма, флам, хрест, кут, криж, бахрома, навершиник, стрічка, підток, штандарт, хоругва, бунчук. Здійсніть класифікацію знамен та прапорів за різноманітними ознаками.

При опрацюванні другого питання окресліть основні етапи формування вексилології як спеціальної історичної дисципліни.

Насамперед зверніть увагу на джерела вексилології (твори античних авторів, середньовічні літописи та хронічки, морські карти, “Книгу пізнання”, атлас Карла V, сучасні музейні установи тощо) та практичне використання прапорових символів у країнах Стародавнього Світу, у середньовічному суспільстві, у період Нового часу і т.д.

Хто запровадив термін вексилологія до наукового обігу та розробив теоретичні засади вексилології як наукової дисципліни? Окресліть коло сучасних дослідників та наукових товариств, що мають здобутки у галузі вексилології.

При опрацюванні третього питання з’ясуйте характерні риси становлення української вексилології. Наведіть приклади використання українцями червоного, синьо-жовтого знамен, козацької прапорової символіки, прапорів іноземних держав. З’ясуйте історію синьо-жовтого державного прапора. Коли його офіційно затвердили спочатку як національний, а згодом державний прапор.

ІСТОРИЧНА ФЕМІНОЛОГІЯ

Основні поняття: жіноча історія, історична фемінологія, гендерна історія, фемінізм, Стамбульська конвенція, “індекс скляної стелі”

Проблеми для самостійного опрацювання

1. Формування історичної фемінології як наукової дисципліни.
2. Гендерна історія: основні здобутки українських науковців та громадянського суспільства.
3. Сучасні українські та закордонні центри дослідження гендерної проблематики.

Література для опрацювання

1. Буряк Л. Історична фемінологія // Спеціальні історичні дисципліни:

- довідник: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / І.Н. Войцехівська (кер. автор. колек.), В.В. Томазов, М.Ф. Дмитрієнко та ін. Київ: Либідь, 2008. С. 495–501.
2. Скот Джоан Жіноча історія // Нові підходи до історіописання / за ред. П.Берка. Переклад з англійської Тетяни і Андрія Портнових. Київ: Ніка-Центр, 2013. С. 61–90.
  3. Кісь Оксана. Жіноча історія як напрямок історичних досліджень: становлення феміністської методології // Український історичний журнал. 2012. № 2. С. 159–172.
  4. Сорокіна Л. Є. Гендерні студії: здобутки та перспективи досліджень // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. 2010. № 51. С. 220–223.
  5. Середа В. Регіональні особливості історичної ідентичності: гендерний аспект // Вісник Одеського національного університету. Т. 12. Вип. 6. Соціологія і політичні науки. Одеса, 2007. С. 78-88.
  6. Шологон Л. Джерела про громадську та літературну діяльність Наталії Кобринської // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського. Серія: Історія. Вип. 14. За матеріалами Міжнародної наукової конференції «Національна інтелігенція в історії та культурі України», 23–24 жовтня 2008. Вінниця, 2008. С. 38–43.
  7. Шологон Л. Періодичні видання для українського жіноцтва Галичини наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. як джерело з історії національно-культурного руху українців краю // Схід. 2013. № 5. (125). С. 171–173.
  8. Шологон Л. Українське жіноцтво другої половини ХІХ – початку ХХ ст.: проблема гендерної (не)рівності на сторінках літературних праць // Українська жінка у національному та глобальному просторі: історія, сучасність, майбутнє. Збірник наукових праць за матеріалами ІІ Міжнародного наукового форуму, 6 листопада 2020. Дрогобич, 2020. С. 155–162.
  9. Сайт Харківського центру гендерних досліджень. URL: <http://www.gender.univer.kharkow.ua/kcgs.html>
  10. Сайт Української асоціації дослідників жіночої історії. URL: <http://www.womenhistory.org.ua/>
  11. University of Cambridge Centre for Gender Studies. URL: <http://www.gender.cam.ac.uk/>

При опрацюванні першого питання розкрийте процес становлення історичної фемінології як наукової дисципліни у США та Західній Європі.

Зверніть увагу на науковий доробок зарубіжних дослідників у цій царині. Розкрийте суть таких понять як фемінологія, жіноча історія та гендерна історія. З'ясуйте у чому полягає відмінність між ними.

При опрацюванні другого питання охарактеризуйте основні здобутки українських науковців (істориків, літераторів, фахівців у галузі суспільних наук) та громадянського суспільства у сфері утвердження гендерної рівності. При цьому зверніть на жіночу проблематику в працях українських науковців другої половини XIX – першої третини XX ст., радянських та сучасних вчених.

При опрацюванні третього питання порівняйте діяльність українських та зарубіжних центрів дослідження гендерної проблематики. У полягають подальші перспективи їхньої діяльності.

Також самостійна робота передбачає підготовку **окремого індивідуального завдання**, де студенти окреслюють шляхи використання знань із спеціальних історичних дисциплін в майбутній професійній діяльності (муніципальна геральдика, родинна генеалогія, видання збірника краєзнавчих документів, підбір експонатів для майбутнього музею або джерел для написання історії села або міста, краєзнавчий матеріал для створення туристичної локації тощо).

Критерії оцінювання самостійної роботи

<i>Критерії</i>	Бали
Глибоке розкриття проблеми, з відображенням авторської позиції	10 балів
Обґрунтоване розкриття проблеми	8 балів
Тема розкрита неповно	6 балів
Реферат суто компілятивного рівня	3–5 балів
Розкритий лише окремий аспект	1–2 бали

Завдання не зараховано	0 балів
------------------------	---------

ПРОГРАМОВІ ВИМОГИ ДО ІСПИТУ

1. Поняття, місце та роль спеціальних історичних дисциплін в історичній науці.
2. Система спеціальних історичних дисциплін.
3. Предмет та завдання палеографії. Палеографічний метод.
4. Глаголиця: походження, графіка, пам'ятки.
5. Устав та його еволюція протягом XI–XIV століть.
6. Зовнішні ознаки пам'яток писемності Київської держави XI–XV століть (матеріали і знаряддя для письма, прикраси і формат рукописів, особливості написання цифр, мініатюри, в'язь та ін.).
7. Характерні риси півустава, його різновидності: старший, молодший, біглий тощо.
8. Скорописне письмо: етапи розвитку, особливості графіки та поширення в Україні.
9. Громадянський шрифт.
10. Дослідження латинської та кириличної палеографії.
11. Формування латинського письма.
12. Основні типи латинського письма.
13. Латинське готичне письмо.
14. Латинське гуманістичне письмо.
15. Берестологія як наукова дисципліна.
16. Папірус як матеріал для письма.
17. Пергамент як матеріал для письма.
18. Папір. Філігранологія як спеціальна історична дисципліна.
19. Неографія як спеціальна історична дисципліна. Сучасні матеріали і знаряддя для письма.

20. Становлення кодикології як спеціальної історичної дисципліни.
21. Орнаментальні прикраси в середньовічних кириличних рукописних книгах.
22. Період сакрального статусу української рукописної книги (XI – середина XVI ст.).
23. Період десакралізації української рукописної книги (друга половина XVI – XVIII ст.).
24. Археографія як спеціальна історична дисципліна.
25. Археографічне видання документів XII – XV ст.
26. Видання писемних джерел XVI – XVIII та XIX – XX ст.
27. Предмет і завдання історичної хронології як спеціальної історичної дисципліни.
28. Виникнення і розвиток хронології як наукової історичної дисципліни.
29. Поняття часу, календаря, ери, календарного стилю.
30. Типи календарних систем.
31. Часові пояси. Поясовий час, лінія зміни дат.
32. Юліанський календар.
33. Григоріанський календар.
34. Співвідношення Юліанського та Григоріанського календарів.
35. Давньоруська система рахунку часу.
36. Візантійський календар, прийняття його східними слов'янами. Поняття березневого, вересневого та ультраберезневого стилю.
37. Особливості запровадження григоріанського календаря на українських землях в XVI – на початку XX ст.
38. Методика переведення стародавніх дат у джерелах на сучасну систему літочислення: з ери “від створення світу” на еру “від Різдва

Христового”; з юліанського календаря (старого стилю) на григоріанський (новий стиль).

39. Методика переведення стародавніх дат у джерелах на сучасну систему літочислення з березневого, вересневого та ультраберезневого років візантійської ери.

40. Переведення на сучасне літочислення дат, поданих через індікти. Особливості встановлення дат Пасхи.

41. Предмет та завдання генеалогії. Формування генеалогії як спеціальної історичної дисципліни.

42. Становлення та розвиток генеалогії в Україні. Історіографія української генеалогії.

43. Джерела генеалогії.

44. Методика генеалогічного дослідження: генеалогічне древо; генеалогічні таблиці; генеалогічне досьє; генеалогічні картки.

45. Предмет, завдання, джерела метрології та історія її формування як наукової дисципліни

46. Метрологія Києво-руської держави (X– XIII ст.).

47. Українські міри XIV– поч. XX ст.

48. Створення Міжнародної метричної системи та її поширення.

49. Історія виникнення грошей.

50. Становлення нумізматики як наукової дисципліни.

51. Монети як історичні джерела.

52. Дослідження монетного скарбу.

53. Оцінка вартості монети.

54. Збереження монет.

55. Античні, візантійські, кувачі та західноєвропейські монети на території Стародавньої Русі.

56. Найдавніші руські монети: златники і срібляники.
57. Безмонетний період. Срібні зливки як грошово-вагова одиниця. Київська, чернігівська та новгородська гривні.
58. Основні риси грошового обігу в Україні в XIV – останній чверті XVIII ст.
59. Монетне карбування у Київському, Новгород-Сіверському та Подільському удільних князівствах у складі Великого князівства Литовського в XIV ст.
60. Функціонування Львівського монетного двору (друга половина XIV – середина XVII ст.)
61. Грошовий обіг у середовищі українського козацтва. Проблема власної грошової одиниці для козацького війська.
62. Предмет і завдання боністики. Паперові гроші: історія появи та поширення, цінність як історичного джерела для вивчення політичної та економічної історії країн світу.
63. Грошовий обіг в Україні після союзу з Московською державою. Грошова реформа Петра I та її вплив на грошове господарство українських земель.
64. Грошова система Австрійської (Австро-Угорської) імперії в період срібного монометалізму та золотого монометалізму (друга половина XIX – початок XX ст.).
65. Становлення української національної грошової системи в період Центральної ради.
66. Розбудова фінансово-грошової системи та емісійна політика України періоду Гетьманату Павла Скоропадського.
67. Грошове господарство України за часів Директорії УНР.
68. Становлення фінансової системи та грошового обігу

Західноукраїнської Народної Республіки.

69. Обіг недержавних грошових знаків на Україні у 1914–1918 рр.

70. Стабілізація грошової системи радянської України та особливості її розвитку у 20 – 30-х рр.

71. Формування та розвиток монетно-грошових стосунків на території Східної Галичини.

72. Грошове господарство на Закарпатті у міжвоєнне двадцятиріччя.

73. Грошова система Радянського Союзу у 1939–1945 рр.

74. Окупаційні грошові випуски на українських землях у 1939–1944 рр.

75. Грошові документи українського національно-визвольного руху середини ХХ ст.

76. Грошова система Радянського Союзу у повоєнні роки (1945–1991 рр.)

77. Паперові гроші незалежної України. Ювілейні та пам'ятні монети.

78. Фалеристика як спеціальна історична дисципліна.

79. Українські нагороди доби визвольних змагань 1917–1921 рр. Відзнаки УПА.

80. Ордени Російської імперії. Нагороди УРСР та СРСР.

81. Сучасна система державних нагород в Україні.

82. Сфрагістика як спеціальна історична дисципліна.

83. Печатки Київської Русі.

84. Печатки XVII–XIX століть як джерело з історії України.

85. Зброя минулих часів як джерело до вивчення військової справи і воєн.

86. Холодна зброя: типи, класифікація, еволюція.

87. Вогнепальна зброя: типи, класифікація, еволюція.

88. Формування геральдики як наукової дисципліни. Походження герба.

89. Основи теоретичної геральдики. Основні складові герба.
90. Другорядні геральдичні фігури.
91. Види прапорів та їх основні елементи.
92. Формування вексилогії як наукової дисципліни.
93. Історія українського державного прапора.
94. Становлення іконографії в Україні як спеціальної історичної дисципліни.
95. Типи історичних зображувальних джерел: мініатюра, гравюра, ікона та інші.
96. Предмет і завдання філателії. Марка як історичне джерело.
97. Розвиток філателії в Україні.
98. Предмет, завдання, методи геортології та формування її як спеціальної історичної дисципліни в Україні.
99. Свято як унікальний соціокультурний феномен. Класифікація свят.
100. Класифікація топонімів, характеристика їх окремих класів. Топонімічний субстрат.
101. Топоніми як джерело з історії України. Походження історичних назв українських етнічних земель.
102. Мікротопонімія. Характерні риси сучасної топоніміки України. Методика збирання і обробки топонімічних матеріалів.

Дайте визначення таким поняттям:

1. Спеціальні історичні дисципліни, палеографія, глаголиця, кирилиця, черти і ризи, устав, півустав, скоропис, громадянський шрифт, неографія, диктофон, почерк, стенографія.
2. Кодикологія, кодекс, книга, скрипторій, фоліант, заставка, кінцівка, ініціал, мініатюра, орнамент, в'язь, старовізантійський орнамент,

тератологічний орнамент, нововізантійський орнамент, балканський орнамент, квітковий орнамент, стародрукований орнамент.

3. Історична хронологія, ера, березневий стиль, вересневий стиль, ультраберезневий стиль, індікти.

4. Часові пояси, лінія зміни дат, вруцелето, коло Сонця, візантійська ера, константинопольська ера, старий стиль, новий стиль.

5. Історична метрологія, п'ядь, лікоть, сажень, верства, аршин, четверть, фут, дюйм, відро, лан, морг, цебер.

6. Генеалогія, родовід, герольд, шляхта, гербовник, генеалогічне дерево, генеалогічна таблиця, генеалогічне досье, генеалогічна картка.

7. Нумізматика, златники, срібляники, гривня, куфічні монети, грошовий обіг, соліди, міліарісії, фоліси.

8. Аверс, реверс, гурт, монетний скарб, білонна монета, проба, лігатура.

9. Ревальвація, девальвація, деномінація. біметалізм, монометалізм.

10. Празькі гроші, напівгроші, дукат, тригрошовик, шостак, талер, напівталер, орт, півторагрошок, боратинка, тимф.

11. Копійка, єфимка, рубль, полтина, червонець, імперіал, півімперіал, асигнації.

12. Золотий ринський, талер, гульден, крейцер, банкоцетлі, крона, гелер.

13. Боністика, паперові гроші, емісія, номінал.

14. “Воєнний комунізм”, рубль, совзнак, червонець, польські марки, злотий, гріш, чехословацька коруна, гелер, лей, бані.

15. Фалеристика, фалера, орден, нагорода, знак ордену, ступені ордену.

16. Сфрагістика, печатка, висла печатки, прикладна печатка, металева печатка, воскова печатка, молівдовули, хрисовули, аргировули, сургучна печатка, копчена печатки.

17. Вексилологія, прапор, бунчук, хоругва, штандарт, знамено, древко, полотнище, бахрама

18. Зброезнавство, зброя, холодна зброя, вогнепальна зброя, напівавтоматична зброя, автоматична зброя, міна, граната, снаряд, кулемет, міномет, гранатомет, танк, авіаційні і глибинні бомби, бойова авіація, хімічна зброя, ядерна зброя, міжконтинентальна балістична ракета.

19. Епіграфіка, епіграфічні джерела, берестяні грамоти.

20. Дипломатика, акт, формулярний аналіз, монограма.

археографія, транслітерація, транскрибування, регести, камеральні видання.

21. Музеєзнавство, музей, музейні фонди, музейний предмет, музейна експозиція, музейна виставка, музейний експонат, музейна експедиція, музейний каталог, реставрація, консервація, збереження музейних фондів.

22. Ономастика, антропоніміка, топоніміка, топонімічний субстрат, етніміка, гідроніміка, географічні назви.

23. Карта, топографічна карта, масштаб, координати, пантограф.

24. Іконографія, ікона, фреска, мозаїка, мініатюра, портрет, гравюра, офорт.

25. Філателія, марка, поштова марка, благодійна марка, ювілейна марка, конверт, штемпель.

26. Геортологія, свята, церковно-релігійні свята, карнавальні свята, державні свята, професійні свята, родинні свята.

27. Жіноча історія, історична фемінологія, гендерна історія, фемінізм, Стамбульська конвенція, “індекс скляної стелі”

ОЦІНЮВАННЯ СТУДЕНТІВ

Методи контролю

1. Підсумкова оцінка за поточний контроль
2. Контрольна робота (комп'ютерне тестування)
3. Письмова перевірка самостійної роботи студентів
4. Термінологічний диктант

Поточний контроль знань

Лекції передбачають системний і послідовний виклад навчального матеріалу. Відвідування лекцій студентами є обов'язковим.

Відвідування та активна участь студентів у роботі семінарських занять є обов'язковою умовою успішного складання курсу. Пропонуються наступні форми роботи на семінарських заняттях: виступ, опонування, рецензія, участь у дискусії. При цьому враховуватимуться лише логічно обґрунтовані виступи, альтернативна теза чи спростування поданої, а не фактична підтримка тези виступаючого, змістовне рецензування та коментар чи доповнення, що дійсно сприятиме розгляду проблеми.

Критерії оцінювання роботи студентів на семінарських заняттях

Оцінювання знань студентів на семінарських заняттях проводиться за 5-ти бальною шкалою. На занятті пропонується якісне оцінювання знань студентів шляхом виставлення балів від «1» до «5». Позначення «0» виставляється студентові за відмову від відповіді на занятті через непідготовленість, що впливатиме на його підсумкову рейтингову оцінку в кінці семестру. Кожен студент зобов'язаний взяти участь не менше як на одній третині семінарських занять, проведених у групі впродовж семестру.

Пропущене заняття або негативну оцінку студент зобов'язаний «відпрацювати» у формі, визначеній викладачем. При цьому може виставлятися оцінка, а попередня не впливатиме на середній бал студента.

Контрольна робота

Написання контрольної роботи є обов'язковим для виставлення підсумкової оцінки. У випадку, якщо студент з якихось причин не написав контрольної роботи, він вважається таким, що не виконав усіх

видів робіт, що передбачаються навчальним планом за семестр з даної навчальної дисципліни.

Контрольна робота проводиться у вигляді письмового тестування. Мета контрольної роботи перевірити засвоєння студентами лекційного матеріалу. Кожен студент повинен через сайт дистанційного навчання університету отримувати 40 тестових завдань. Якщо 60–70 % правильних відповідей, то студент отримує оцінку «задовільно», 71–89 % – «добре», 90–100 % відмінно.

Термінологічний диктант

Одним з методів перевірки засвоєння студентами знань по курсу «Спеціальні історичні дисципліни» є термінологічний диктант – письмове опитування термінів, знання яких є обов'язковим для належного засвоєння матеріалів курсу. З ними студенти ознайомлюються як під час лекційних занять, так і в процесі підготовки до семінарських занять. Якщо 60–70 % правильних відповідей, то студент отримує оцінку «задовільно», 71–89 % – «добре», 90–100 % відмінно.

Розподіл балів, які отримують студенти

Підсумкова оцінка за поточний контроль – 15 балів

«5» – 15 балів

«4» – 12 балів

«3» – 8 балів

Контрольна робота – 15 балів

«5» – 15 балів

«4» – 12 балів

«3» – 8 балів

Термінологічний диктант – 10 балів

«5» – 10 балів

«4» – 8 балів

«3» – 6 балів

Перевірка самостійної роботи студентів – 10 балів

«5» – 10 балів

«4» – 8 балів

«3» – 6 балів

Семестровий контроль у формі іспиту

Семестровий контроль проводиться у формі екзамену. Форма і терміни семестрового контролю визначаються навчальним планом.

Для того, щоб одержати екзамен, студентам необхідно виконати всі види роботи і набрати не менше 25 балів. Якщо студент своєчасно не здав встановлених змістових модулів, він автоматично втрачає право на допуск до екзаменаційної сесії, окрім випадків, визначених Факультетом історії, політології і міжнародних відносин. Семестровий контроль у формі екзамену передбачає, що підсумкова оцінка з навчальної дисципліни визначається як сума оцінок отриманих на семінарських заняттях (не більше 50 балів) та результатів складання екзамену (50 балів максимально).

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсового проекту (роботи), практики	для заліку
90 – 100	A	відмінно	Зараховано
80 – 89	B	добре	
70 – 79	C		
60 – 69	D	задовільно	
50 – 59	E		
26 – 49	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0-25	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

Шологон Лілія Іванівна

*Спеціальні історичні дисципліни: навчально-методичний
посібник для студентів
другого курсу факультету історії, політології і
міжнародних відносин спеціальності “Історія і археологія”*

Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

УДК 371.214.114
ББК 74.580.263.1